‘De literator als politiek commentator. Het geval: *Janus* (1787)’

A.J. Hanou

bron

A.J. Hanou, ‘De literator als politiek commentator. *Het geval*: Janus (1787).’ In: A.J. Hanou, *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)*. Nijmegen 2002, p. 143-185.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/hano001lite03_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

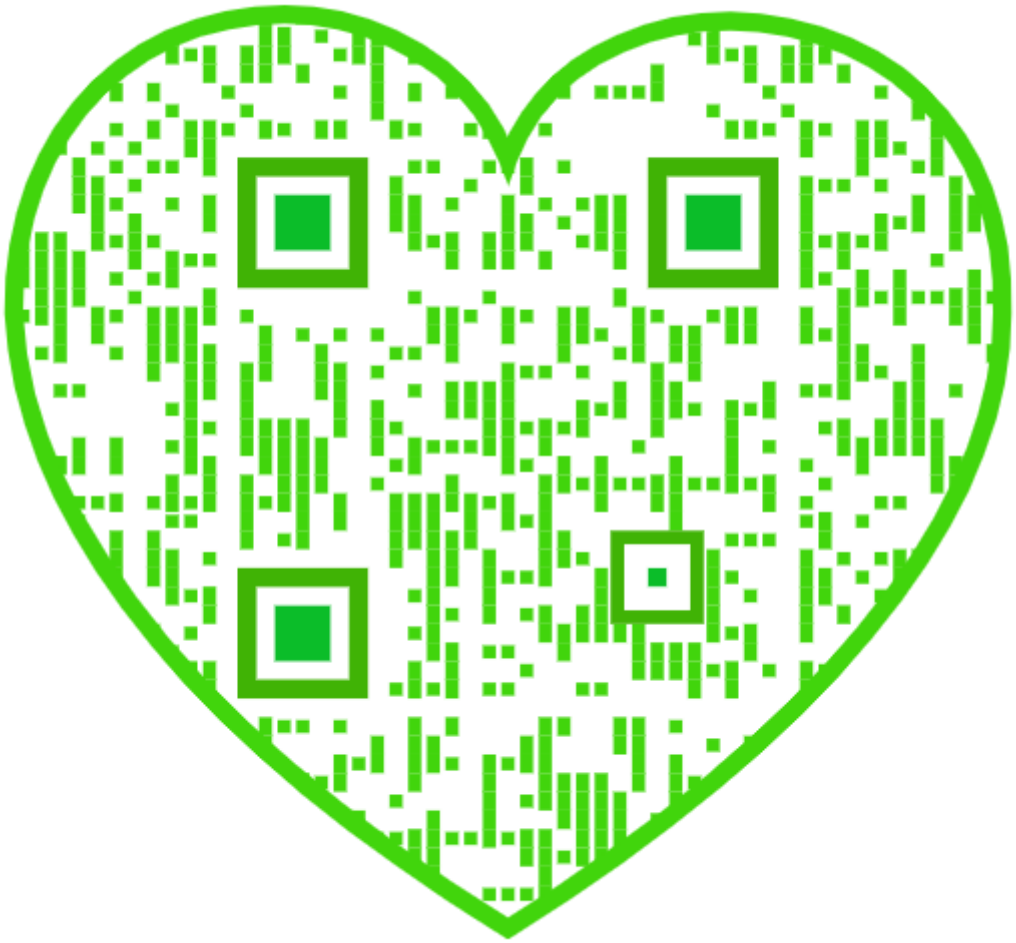

De literator als politiek commentator
Het geval: Janus (1787)[†]

Inleiding

Spottend schreef de auteur[1] van de *Janus*, in de inleiding van zijn eerste, op 1 januari 1787 verschenen aflevering van zijn weekblad:

> Hebben wij nog ooit, ik vraag het u, lezers, eenen geachten nieuws-schrijver, met zijn hooggeachtweek- of dagblad in de hand, eene *Ovatio*, ik laat staan eenen *Triumphus*, zien genieten? Hebben wij hem ooit in zijnen wagen, met sneeuwwitten hengsten bespannen, naar het Capitolium zien op rijden? *Proh pudor!* Ziet men, in plaats daar van, niet dagelijks die achtingwaerdige Mannen, met bezoedelde Nachtcuirassen, en halfdoorbrokene rookhuizen in den mond, ter Vismarkt, of Societeit streven? Is niet hunne roemrijkste *Ovatio* dan, wanneer zij, op de gekneusde schouderen hunner bedroefde vrienden-schaar, naar een met beenderen en bekkenelen bezaaid Kerkhof gedragen worden? *Hic meta & finis honoris!*

Géén lauwerkrans voor de journalist[2] in de achttiende eeuw. Hier duikt, misschien wel voor het eerst in de Nederlandse literatuur, het uit zoveel thrillers of tv-series bekende beeld van de journalist op, het tweeling-broertje van de private detective: de doorrookte nieuwsjager die nog laat aan de drank is, niet ordentelijk eet, en de hem toekomende (?) ovatie pas krijgt op het kerkhof. Pas aan het eind van de twintigste eeuw kan zijn betere ik, de columnist, literaire ereprijzen in ontvangst nemen. In de achttiende eeuw heeft de literatuur alleen maar verachting voor hem: het *concrete* ging haar niets aan. Uitsluitend het algemene, het exemplarische behoorde tot haar taak. Officieel althans. Wel begon er gaandeweg iets te veranderen. Naarmate de eeuw vorderde, de Verlichting steeds meer het maatschappelijk klimaat bepaalde, groeide de belangstelling voor het concrete, en encanailleerden ook de literatoren zich aarzelend met het efemere. Die ontwikkeling gaat met horten en stoten. Ook als men afziet van de evolutie van de dagbladjournalistiek - in het geval van de *Janus* gaat het namelijk om een weekblad - kan men zeggen dat zich al in het eerste kwart van de eeuw een succesrijk type periodiek heeft ontwikkeld (de betekenisrijke term tijdschrift duikt pas in de twee-

de helft van de eeuw op), waarin, dikwijls op satirische wijze, een mengsel van het algemene en concrete aan de orde komt. In deze tijdschriften komt al een groot deel van de literaire vormen en trucagemodellen voor, die naderhand ook te vinden zijn in de literair-politieke tijdschriften uit het tijdvak 1780-1800, en andere tijdschriften ver nadien[3]. De auteurs van deze bladen hadden echter geen goede naam: het waren 'broodauteurs', schrijvers die om den brode schreven[4]. Dit deden evenzeer de auteurs van de na 1730 hiervan afgesplitste categorie bladen, de spectators. Maar gezien het meer algemene morele karakter van die laatste groep bladen werd daar met minder achterdocht naar gekeken. Desondanks bleven ook in dat geval de schrijvers liever anoniem.

De achterdocht waar de *Janus* op inhaakt, heeft te maken met het enorm toegenomen aantal bladen van allerlei aard. De vierde Engelse oorlog had diverse maatschappelijke groepen en klassen tegen elkaar in het geweer gebracht en in de jaren daarna was de situatie alleen maar verergerd - zozeer dat in 1787 van een werkelijk voortdurende en steeds in intensiteit toenemende revolutionaire situatie sprake was en misschien zelfs van een werkelijke burgeroorlog. Voorbeelden daarvan zal men hierna genoeg vinden. In deze omstandigheden waren er heel wat tweederangs schrijvers die begrepen dat uit deze situatie munt geslagen kon worden, en vervolgens in loondienst van een krant gingen werken. Daarnaast schreven zij zelfweekbladen, pamfletten en toneelstukken die gretig aftrek vonden en voornamelijk bedoeld waren om de tegenstander met de grofste middelen het leven zuur te maken. Dikwijls lieten zij zich daartoe door één, of soms zelfs twee partijen betalen. Voorbeelden: Johannes Nomsz[5] en Nicolaas Hoefnagel[6] - die trouwens beiden een ongelukkig einde vonden, typerend voor hun auteurschap. Maar in deze revolutionaire jaren, toen de hele burgerij, de hele intelligentsia van de ochtend tot de avond betrokken was bij de vorming van denkbeelden over de toekomst van de Republiek en het wezen van elke maatschappelijke samenleving, konden ook de betere literatoren zich niet onttrekken aan dit krachtenveld. Zo schreef Feith in 1787 zijn *Vriend van 't Vaderland*, waarin soms allesbehalve zachtzinnige dingen te vinden zijn. Rijklof Michaël van Goens had zijn fraai gestileerde *Ouderwetse Nederlandsche Patriot* al gepubliceerd, en nog in 1798 zouden Wolff en Deken zich aan een *Politique Afleider* bezondigen. Tientallen bladen zouden te noemen zijn, tientallen schrijvers. Vrijwel eenieder had partij gekozen. *Vrijwel* eenieder.

In deze soms ziekmakende atmosfeer, tijdens de voortdurende hetze, ongehinderd door de sfeer van verdachtmaking (iemand als Van Goens kon daar in het geheel niet tegen en was al in 1786 voorgoed naar het buitenland vertrokken), koos de *Janus* op 1 januari 1787 zee, met de intentie boven de partijen te blijven staan, te veroordelen wat aan beide partijen

Januskop; titelvignet van de *Janus*-afleveringen (1787).

slecht of ridicuul was, en tegelijkertijd het goede en het gezonde te ondersteunen, als dattenminste te vinden was, ergens bij links of rechts (die termen worden in de opvolger van de *Janus*, de *Janus Verrezen*, bij mijn weten voor het eerst in de moderne betekenis gehanteerd). Janus was tweehoofdig. Hij zag de twee kanten van een zaak, zag tevens én verleden én toekomst. Dat zou gebeuren op literaire wijze. Maar omdat deze literator, de auteur van de Janus, nu eenmaal oordelen moest over de gebeurtenissen van de dag, de opinies van de week, was hij nu tevens journalist geworden en had hij op voorhand te maken met de aan de journalistiek vanouds toegeschreven, en in 1787 maar al te duidelijk herkenbare leugenachtigheid, partijzucht en blindheid. Niemand zou zijn bezorgdheid, zijn onpartijdigheid waarderen: voor deze journalist in zijn anonimiteit pas een *ovatio* en *triumphus* op het kerkhof. Die termen zijn niet slecht gekozen: deze beloningen golden de Romein, in tijden van oorlog, bij die andere, oude Republiek; daar werkte alles wél zoals het behoorde. Oorlog was het ook nu - maar het was een *dirty war*. Zou híj geestverwanten vinden of maken, waar het geschreven woord onbetrouwbaar geworden was? Ironisch bericht hij op 2 april dat een Haags mechanicus heeft uitgevonden

> een geheel nieuw Mechanisch werktuig, een *Alethometrum*, namelijk: door middel van het welk hij het *ware* van het *valsche* weet te onderscheiden [...]. Dit Werktuig is vooral dienstig in deze tegenwoordigen tijd, zoo om de waerdij der daaglijks loopende geruchten, als om die der Nieuwstijdingen van de Heeren *Courantiers* te toetsen. [Hij heeft het al beproefd op twaalf met name genoemde kranten.] Door tijd en vlijt hoopt de opgemelde Mechanicus het nog zoo ver te brengen, dat men dit Werktuig ook zal kunnen bezigen ter ontdekking van de waren inborst en eigenlijke oogmerken van *Regenten, Geconstitueerden, Burger-Officieren, Leden van Commissien ter Directie*, en alle andere Demagogen, zonder dat het noodig zij, dat zij die door hunne Advisen, Protesten, Contra-Protesten, of andere openlijke gedragingen behoeven aan den dag te leggen.

De *Janus*, in wiens kielzog meer van zulke bladen zullen ontstaan, is geen echt 'politiek' blad: er zijn geen expliciet geformuleerde politieke opinies in te vinden. Het is geen 'factisch' blad. Het wordt dan ook zelden door een historicus geraadpleegd die iets meer over de ideevorming in deze periode wil weten. Onze historici zouden, waren zij Engelsen, nooit een in die trant door Swift geschreven blad raadplegen. Zij bezien liever de *Post van den Neder-Rhijn*, en een enkel soortgelijk blad. Echter juist door zijn literaire vormgeving stijgt de *Janus* niet alleen boven dergelijke bladen uit, maar weet het blad tegelijkertijd de politieke misgroei uit oude en nieuwe tijden op moordende wijze te behandelen. Hier is het nodige te vinden over de receptie van ideeën, de receptie van feitelijke ontwikkelingen - juist bij een auteur of een groep van auteurs, die representant zijn van een gematigder soort Verlichting; en die zich daarvan wélbewust zijn. Daarover nog later.

Maar laat ons eerst eens zien, hoe *Janus* weet te jongleren, op het scherp van de politieke snee. Drie, binnen de aanpak van de *Janus* redelijk te volgen voorbeelden.

Drie voorbeelden

> Er wordt vermist *Het kind van Staat*; het zelve is groot vijf voet en vijf duim; bol en geneverachtig van uitzicht, heeft bruin hair, loopt wat voor over, is oud circum 39. jaren; heeft aan een blauwen rok met kopere Knoopen, geele broek en kamisool, en Laerzen; het Linnegoed gemerkt w.v.o.: het zit veel in Kroegen en Speelhuizen. Die het zelve te recht brengt te Delft in het Kasteel van *Momus*, zal eerlijk beloond worden: hoewel de bedroefde ouders zich met dien kwaden jongen niet verder willen inlaten.

Een bol joch van negenendertig jaar? Met een jeneverneus? De tijdgenoot hoefde niet lang na te denken, bij het lezen van deze tekst die veel lijkt op wat wij een politiebericht of opsporingsverzoek noemen. De identiteit van deze verdachte kende hij al vóór hij las dat die kroegloper de merkjes 'w.v.o.' in zijn linnengoed had. Het ging natuurlijk om Willem van Oranje, officieel Willem v, alias (om de hem toegeschreven drankzucht) Willem van Bourgogne.

Dit bericht verscheen als een van een aantal 'Advertissementen' in het tiende nummer van *Janus*, op 5 maart 1787. Dat was drie dagen vóór de verjaardag van de prins. De prins kon in zekere zin ook werkelijk als 'zoek' bestempeld worden. Op dit tijdstip liep er een soort frontlinie dwars door de Republiek. Benoorden de grote rivieren liep die door de

provincie Utrecht. De stad Utrecht lag ter linker-, de stad Amersfoort ter rechterzijde. Aan die linker-zijde lagen de staatstroepen die trouw waren aan de patriotsgezinde Staten van Holland, Zeeland en Utrecht, samen met afdelingen gewapende burgers afkomstig uit de patriottische steden in dat gebied. Rechts lagen de troepen van de landprovincies, trouw aan de stadhouder Willem v. Willem zelf had eerder de wijk moeten nemen uit Den Haag. Hij was nu afwisselend in Nijmegen of op Het Loo te vinden. Beide partijen tastten elkaars kracht af en hier en daar vonden gevechten plaats. Op dit moment - toen geen Nederlander nog ooit van de Bastille gehoord had anders dan als Parijse bezienswaardigheid - ontwikkelde de situatie in het westen zich steeds verder in 'democratische' of in ieder geval revolutionaire richting. Alle vroegere overheidsinstanties werden door de steeds meer radicaliserende patriotten beschouwd als illegitieme knevelbesturen. Er heerste steeds meer de sfeer van Bijltjesdag: men moest niet alleen afrekenen met de prins-despoot, maar ook met alle 'aristocratische' bolwerken in het westen.

In deze atmosfeer moet het advertissement, het opsporingsbericht, gelezen worden. Een bericht, waarin zo al op het eerste oog het hoofd van de Republiek niet zozeer van misdaden, maar wel van... ja, wat? onbenulligheid? onverantwoordelijkheid? beticht wordt.

Nu is een advertissement een verschijnsel dat eerder in een krant thuishoort dan in een weekblad als de *Janus*. Advertissementen komen in die tijd in dagbladen weliswaar veel minder vaak voor dan nu, maar ze wáren er wel: voor veilingen, voor geneesmiddelen (vooral tegen geslachtsziekten), voor boeken. Een enkele keer waren het echt letterlijk 'bekendmakingen': verzoeken om informatie over weggelopen personen of dieren, of over misdadigers. De *Janus* benut hier op literaire wijze, en succesvol, de 'objectiviteit' van een dergelijke krantenrubriek. Kranten gaven in hun eigen berichtgeving normaal slechts de dorre nieuws-feiten. Het keuze-element, het commentaar-element begon pas gedurende deze jaren zijn intrede te doen, en de gewone lezer had bij dagbladen nog niet de gewoonte aangenomen met achterdocht te staan ten aanzien van de berichtgeving. De *Janus* baat dit uit. Gezien de gekozen 'objectieve' vorm van dit kleine bericht komt het des te harder aan, als de gezochte uiterst 'subjectief' beschreven wordt. Bij deze literaire truc *moet* die jeneverneus van w.v.o. bestaan: het gaat immers om een realistische beschrijving van de verdachte. Maar het literaire vernuft van de steller van het bericht reiktverder. De suggestie dat die w.v.o. een verdacht persoon is, is al gewekt. Misschien kan het erger. Een misdadiger is immers in zekere zin een echt volwassen persoon en bij zijn verstand. Dat is bij deze w.v.o. nog zo zeker niet. Hij is immers een *kind van Staat* en heeft dus mogelijk niet een volwassen verstandelijk vermogen, ondanks de leeftijd van 39 jaar. In ieder

geval betekent de uitdrukking dat hij ondervoogdij of curatele staat. In dit geval: van de Staten-Generaal (daarmee wordt meteen de 'dienende' positie van de prins-stadhouder in het Nederlands staatsbestel aangeduid en geaccentueerd). Die w.v.o. is dus nog niet compos mentis. Of niet meerwant lijdthij soms aan verstandsverbijstering wegens zijn drankzucht en losbandigheid? Dat suggereert zijn bezoek aan *Kroegen en Speelhuizen*.

Kinderlijkheid; onverantwoord gedrag. Het kan wellicht nog erger. Want - is deze figuur soms fundamenteel gestoord? Daarop wijst de opmerking, dat w.v.o. naar zijn eigenlijke verblijfplaats te Delft teruggebracht moet worden. Dat is aldaar het *Kasteel van Momus*. Momus: de god der narren; de gekkengod. Natuurlijk! In Delft stond het bekendste gekkenhuis van de Republiek;[7] er kon over gesproken worden zoals bij ons in de conversatie het (niet meer bestaande) 'Meer-en-berg' gebruikt kan worden. Achteraf - zo moet de tijdgenoot de bijgedachte gehad hebben - was het niet eens vreemd de trits Oranje, Delft, gekte te vormen. Want de eerste Willem resideerde ook al te Delft, en werd er doodgeschoten. Alle volgende Willems werden er begraven, in de grafkelder van de Oranjes. Delft, als Oranje-plaats, wordt nu geassocieerd met een andere, onvermijdelijke eigenschap: gekte.

Dat wordt voor de lezer nog bevestigd door iets anders: de kleding waarin w.v.o. gesignaleerd is. Die is: blauw en geel. Nu heeft geel in die tijd (ook op talloze plaatsen in de *Janus*) mede de betekenis: oranje. Dat is hier niet problematisch. Maar: blauw voor de *rok*, geel voor het vest (de *kamisool*)? Dat was in die dagen een zeer bekende combinatie. Het was de dracht van Werther,[8] van de *Werther*-liefhebbers, en van de 'sentimentelen'. In het kort: van diegenen die met enige zorg gadegeslagen werden als zijnde het soort mensen dat geneigd is tot zelfmoord of onaangepast gedrag. Het soort mensen met een wankele geest: potentiële krankzinnigen. De Delftgangers. Onopvoedbaren, die als een *kwaden jongen* beter uit de maatschappij verwijderd konden worden, als schadelijk voor de samenleving.

Aldus werd Willem door de *Janus* de hem toekomende plaats in de maatschappij aangewezen, via de literaire truc van het advertissement. Aan orangistische zijde was deze stadhouder een rotte plek die uitgesneden diende te worden. Hij was van geen waarde voor het Nederlands gemenebest.

De kracht van de aanval ligt hier in het indirecte. Niemand dient een motie van wantrouwen in, direct tegen een persoon gericht. Contraargumentatie wordt onmogelijk gemaakt. Maar in zeven regels valt de bijl van de guillotine.

Maar bij de andere zijde, die van de patriotten, gedroeg men zich óók als in een gekkenhuis. En wel als georkestreerd, *en masse*. Een kort (fake)

nieuwsbericht uit de *Janus* ter illustratie. Maar om déze zeven regels te kunnen savoueren, eerst nog het volgende.

Een van de meer opvallende trekjes van de patriottische (r)evolutie van '87 was de nadruk die gelegd werd op het recht van de burgers zich te mogen bewapenen in het verzet tegen een niet-gewenst gezag. Van der Capellen had al in zijn beroemd pamflet *Aan het Volk van Nederland* (1781) de burgerbewapening verdedigd, in navolging van wat hij in Amerika had zien gebeuren.[9] In onze Republiek leefden daardoor niet alleen de schutterijen op, maar werden er ook zeer veel aparte exercitiegenootschappen van burgers opgericht[10] (namelijk daar, waar de regenten nog wel de schutterijen onder controle hielden, maar het niet mogelijk was te verbieden dat vrijwilligers zich in de wapenhandel bekwaamden). Zelden werd het stadium bereikt dat deze formaties iets kregen van de effectiviteit van een echt leger. Wel kon al in de zomer van '87 Mappa met zijn 'vliegende leger' van burgers het Zuid-Hollandse platteland rondtrekken om de orangistische boeren in het gareel te brengen en de kleinere steden aan patriottische zijde te krijgen. Ook werden er vrij grote groepen 'auxiliairen' (burgerformaties, ter ondersteuning van de door de patriottische Staten betaalde geregelde troepen) naar de frontlinie in de provincie Utrecht gezonden of naar de stad Utrecht zelf.

Het belang van dit verschijnsel daargelaten: het opleiden en uitzenden, alsook het terugkeren van dit soort burgersoldaten was als het ware ingebed in literatuur. De retorische speeches waren niet van de lucht wanneer deze vrijwilligers geïnstrueerd werden over hun nut en het belang van hun samenzijn, hun doel, de perfiditeit van hun tegenstanders, de rechten van de oude gilden, de nieuwe staatsstructuur die zíj moesten schragen. Het redenaarswezen nam hier een hoge vlucht. Bij de studie van Rome als ideale republiek die hier in het noorden opnieuw gesticht moest worden, had men beslist verliefd gekeken naar de oratorische vaardigheden van die gouden tijd - zonder oog te hebben voor bondigheid.

In de *Janus* is weinig te merken van afkeur voor burgerbewapening; misschien had dat de instemming van de auteur(s). Maar indirect wordt, op literaire wijze, duidelijk gemaakt dat het vaak een voos gedoe was, die combinatie van woordkramerij en kolfstampen. Dat het maar de vraag was of deze nieuwe vorm van mannelijkheid (hoewel, er is ten minste één vrouwelijk korps aanwijsbaar) voldoende was om de organisatie van het oude bestel te vernietigen. Datwormstekige oude bestel kon immers over échte militaire steun beschikken.

Al in zijn derde nummer[11] meldt *Janus* kort:

> KOPPENHAGEN, 2 januarij. De jongste berichten uit Ysland melden, dat het Eijderdons tot eenen buitengewoonen hoogen prijs was geste-

> gen, op de ingekomen tijding, dat eenige voorname Burger-Krijgs-Bevelhebbers last gegeven hadden, hunne Veld-Equipagien tegen het aanstaande voorjaar in gereedschap te brengen. Men twijfelt niet, of dit zal ook merkelijke veranderingen in de prijzen der granen, uit de Oost-Zee komende, veroorzaken: althans 'er zijn zware Commissien van Weesp en Schiedam gekomen.

Dit pseudo-nieuwsbericht van de journalist geworden *Janus* zit niet al te ingewikkeld in elkaar. Dat het afkomstig is uit een zogenaamd oproerig *Ysland* (toen Deens bezit - vandaar de Kopenhaagse bron) is al omineus genoeg. Wat er in IJsland gedaan of gedacht wordt, is, opstand of niet, volstrekt onbelangrijk in breder Europees of mondiaal verband. In de impliciete identificatie met de Republiek wordt daarom tevens iets gezegd, een oordeel uitgesproken, over de verzwakkende positie van die Republiek. Op zich is dat al een nouveauté, en een *objectieve* schatting van de situatie in Nederland en van die revolutionaire beweging. Heel anders dan de patriotten deden die in hun verbale roes de Republiek (en daarmee hun eigen beweging) nog steeds graag voorstellen als *eigenlijk* het economische plechtanker van Europa, en hun staat als een restant van het oude Rome (mits natuurlijk op hun wijze gereorganiseerd). Hier was altijd verzet geweest tegen despotisme; dít gemenebest kon een voorbeeld zijn voor andere volken. Bij de patriotten begint trouwens de seculiere variant van de nog heden bestaande idee: Nederland-gidsland. De religieuze en oudere variant: Nederland als door God verkoren Natie, was daar niet vreemd aan.

Duidelijk wordt in het bericht satirisch gewezen op de ridiculiteit van deze troepen gevormd door huisvaders en amateur-militairen. *Eiderdons* (inderdaad: het voornaamste IJslandse exportproduct) zou immers niet nodig moeten zijn om de slaapzakken en kledij te voeren van deze tot nog toe in de watten gelegde vechtjassen - zeker niet als hun wollige retoriek werkelijk tot daden leidde. Maar vooralsnog zag de steller van dit bericht die krijgsdaden zich slechts afspelen in de verwarmde wachtlokalen en kortegaarts. Dáár zouden die enorme bestellingen (*zware Commissien*) uit de jeneversteden *Weesp* en *Schiedam* toch waarschijnlijk slechts terecht komen? Zodat we hier te maken hebben met een vroege variant van de kritiek, uitgesproken door het gezond verstand, in het vermaarde lied over de schutters van Rotterdam - die mannetjesputters:

> Wat hebben ze branie
> Wat hebben ze lef!
> Dat komt van de bitter
> En 't plichtsbesef.

De kritiek van de *Janus* richt zich dus ook hier op het *ongezonde*. De revolutionaire burger in zijn puurste vorm: de gewapende vaderlander, was in de conceptie van de realistische commentator voornamelijk goed voor vals pathos, politieke padvinderij. De idee wordt nergens verworpen - maar de wijze waarop? De toon is eigenlijk: doe die gevaarlijke dingen weg - je zou er iemand mee kunnen bezeren, en het moet mogelijk zijn dat alles op verstandiger manier op te lossen.

Vaak komen deze politieke heilsoldaten in de *Janus* langs. Ik laat mij verleiden een extra verslag af te drukken. Het is weer een bericht ter gelegenheid van het uitrukken van de Urkse (!) auxiliairen:[12]

> URK, *den 7den Februarij*. Heden middag genoten wij hier eenen der aandoenlijkste oogenblikken, die wij immer hebben mogen beleven! Het was de dag bestemd tot het uitmarcheren van die *Vaderlandsche* Helden, die *edelmoedig* en *belangeloos* voorgenomen hadden, het benarde UTRECHT bij te staan, en volvaerdig waren, den laatsten druppel bloeds voor de *gevaarlijken* belangens van dit *bolwerk* der Nederlandsche Vrijheid op te zetten. Deze manschappen, *twee in getal*, werden, tegen twaalf uuren, door den commandeerenden Heer Hoofd-officier voor het Raadhuis naar orde geschaard, onder een onnoemelijk getal van aanschouweren, alwaar die Helden, na eenigen tijd met manoeuvreren doorgebragt te hebben, zich zagen te gemoed treden door eene Commissie uit den Magistraat, ten einde hun den noodigen lof, over hunne manmoedige voornemens toe te zwajen, voorspoed in hunne onderneming, en eene behouden reis te wenschen. Op het aannaderen dier achtenswaerdige Commissie, liet de Commandant zijn Corps dadelijk het geweer presenteren, en de trom roeren, waarop de Heer Oud-Raad *Anthonij Droogzand*, tot voor het front avancerende, deze volgende alleraandoenlijkste aanspraak deedt:
> 'Helden! - Broeders! - Mannen! - Privilegien! - wreede Philips! - ô mijn Vaderland! - moedige - belanglooze - fiere voorvechters! Redders van het gefolterd Vaderland! Steunpijlaren der Vrijheid! - Wat is het zoet het menschdom te verplichten! - de Dwinglandij - moorddadig, gruwelijk, ontmenscht, - waar zal dit nog heen? *Urkenaren!* mannen als Hoekschen en Cabeljauwen! mannen! die... ach! mijn hart scheurt van een! - hemel! slapen uwe donders dan! waar zijn de bliksems? Verdelg! roei uit die Aterlingen! *Urkenaren!* Wapens! Bolwerken! Vrijheid! derhalven dan dit ons Palladum - deze aangeboren rechten van het menschdom! ô tempora! ô morus! vaartwel! - mijne vrienden! ik kan niet meer... ô mijn hart!... *Urkenaren!* vaart... vaartwel!'
> Deze Vaderland- en Vrijheid ademende Aanspraak, die naauwelijks door het snikken der ontroerde meenigte te verstaan was, geëindigd

> zijnde, werdt dezelve, voor de vuist door den Commandant der uittrekkende manschappen niet minder aandoenlijk beantwoord, op deze navolgende wijze:
> '*Edel en Groot-Achtbaar Heer*!'
> Deze dag - zoo luisterrijk - zoo helder - met en benevens de grondwettige herstelling van Neêrlands Staatswezen - gehecht in het hart een's waren Vaderlanders - goed, bloed, leven - de rampspoeden der Natie - onze Vrouwen en Kinderen - de tirannij van *Maurits*, en wat dies meer is - de ketenen voor onze nakomelingen bereid - wel nu! men zal moedig - bedaard, heldhaftig - ô wat zal ik voor 't laatst zeggen! Nog eens voor 't laatst! - Vrijheid van de Drukpers! - ô Gij allen - ik bezwijk - vaartwel! - vaart eeuwig wel!'
> Na dezen afscheidsgroet, die wederom met dezelfde onroering aangehoord werdt, defileerde dit tweemanschap *en corps* voorbij de opgemelde Magistraatspersonen, dezelve met vaendel en sponton saluerende, waar na zij zich naar de haven, en, met eenen leeuwenmoed, gepaard met eene deftige bedaardheid, in de schepen, voor hunne reis geschikt, begaven, korten tijd daarna, onder een luid geschreeuw van een driewerf *Hoezee!* En heilwensching van alle weldenkenden, het anker ligtten, en, binnen weinige uuren, uit het gezigt raakten: waar door deze luisterrijke dag, naar aller genoegen, een heugchelijk einde nam.

Blijkens het bericht van déze correspondent is de belevingswereld van de gemiddelde patriot 'eilands'. Op een modderig vestzaktoneel wordt Rome nagebootst. Het is slechts nabootsing: de emoties zijn piepklein, de woorden niet echt maar onderdeel van een retorisch ritueel. Deze persiflage werkt des te beter, omdat niet slechts alle bekende politieke topen en uitdrukkingen keer op keer herhaald worden, maar omdat tevens de stijl van zogenaamde spontaneïteit en instant-ontroering ten volle uitgebuit wordt. Dat is in deze tijd de overal terug te vinden stijl van het 'poëtisch proza', die ook door de schrijvers van sentimentele werken wordt benut. (Merk bijvoorbeeld op: de liggende streepjes die aanduiden dat de spreker wegens ingehouden emoties zijn zin niet kan afmaken.) Het *toneelmatige* wordt genadeloos zichtbaar gemaakt. Lilliput vaart ten oorlog in twee kano's; maar Lilliput weet goed toneel te spelen. Het is vertrouwd met de valse emoties van het neoclassicistisch drama. Volgens de *Janus* zijn die patriottische verbale rituelen niet het gevolg van een werkelijke overtuiging: het is nodig een charade op te voeren, elkaar die overtuiging op te dringen. En zo wordt juist de marcherende vaderlander telkens weer belachelijk gemaakt.

Op vergelijkbare wijze, hoewel er andere literaire trucs gebruikt wor-

den, zal ook de schijnwerper gericht worden op individuele patriotten en op patriottische ideeën.

Zoals uit de voorgaande voorbeelden al duidelijk geworden is, kon de tweekoppige Janus naar links én naar rechts slaan. Zijn standpunt was bovenpartijdig. Hij wenste alles te onderzoeken, en het goede te behouden. Een bovenmenselijke taak, in een tijd dat het vrijwel onmogelijk was partijloos te zijn. Des te grootser is zijn prestatie literaire vormen te vinden waardoor in een oogwenk het al te gechargeerde, het doordravende van de partijgangers, en het onvolmaakte van oude en nieuwe instituties voor de lezers van het tijdschrift zichtbaar gemaakt wordt. Hij ziet kans vormen te vinden of te scheppen waarin de idiotie en eigengereidheid van geheel Nederland zichtbaar gemaakt wordt: de achteraf ook voor ons herkenbare periodieke vlaag van collectieve Nederlandse razernij en bevlogenheid. Zo'n vorm is de voortdurend terugkerende correspondentie van de door de Republiek reizende wijsgeer Diogenes; of anders gezegd, het reisverslag dat op diens correspondentie gebaseerd is. Uiteraard zal de lezer zich die andere Diogenes herinnerd hebben, die midden op de dag met een ontstoken lantaarn door Athene ronddwaalde, naar zijn zeggen op zoek naar (verstandige) mensen. Er zijn vrij veel verhalen over al dan niet imaginaire landen en maatschappijen, waardoor onmiddellijk de ridiculiteit van de samenleving in onze eigen Republiek duidelijk wordt. Zo begint op p. 33 een reeks over het eiland Madagascar:

> De bewoners van het groot Eiland *Madagascar*, het welk in verscheiden koninkrijken en republieken is verdeeld, hebben allen de zonderlinge gewoonte van, zoo in hunne burgerlijke als staatkundige huishouding, de zeden en gebeurdtenissen der Europeanen, in zoo verre dezelve ter hunner kennisse komen, hoofdzakelijk naar te apen.
> Elk deezer volken kiest zich een der bij hun meest geachte Natien uit Europa tot model - een zeker landschapjen hadt, reeds sedert ruim eene Eeuw, de Nederlandsche Republiek tot zijn model gekozen, gedurende welken tijd deszelfs inwoners alle de omwentelingen, die in groot Nederland waren voorgevallen, in hunne poppen-staat-wezentjen ook met de stipste zorgvuldigheid hebben waargenomen. - Zij hebben ook een stadhoudertjen. - Zij hebben ook Aristocraatjens - Majesteitjens, die allen gezamenlijk, de eene meer de andere minder, even als in de vereenigde Nederlanden, alles bijzonder fraaij in 't riet gestuurd hebben. - Zij moesten ook oorlogjes voeren tegen een Eiland in het Canaal van *Mosambique* [Engeland], en tegen eenen der Madagaskarsche Keizers [Jozef II van Oostenrijk], maar zijn ér deerlijk bij te pas gekomen. - Zij hebben ook reglementjens en andere snuisterijtjens

> gefabriceerd, maar zijn eindelijk, door al het formeren en reformeren, zoodanig in ongelegenheid geraakt, dat zij het haast op een ander boegjen zouden hebben gewend, en een ander model gekozen, ware niet, door den gelukkigen inval van het Pensionarisjen, (want dat hebben zij ook, *nos poma natamus*) hun in de gedachten gekomen, om, even als in de Nederlanden, zich te bedienen van den invloed van eenige zwarte vreemdelingetjes, die niets te verliezen hadden, en die de singuliere gaaf bezaten van alles dapper in de war te rameijen, en ware het nood, den aftogt te blazen, en van de hulp en adsistentie van eene zekere soort van wandelende, vliegende, drijvende, en kruipende dwaalpatriotten, die, even als povere Munstersche Studentjens, welke, van deur tot deur, den domme boeren voor een stuk brood de passie voorzingen, van plaats tot plaats hun *antidoticum democraticum* tegen het bijten en steken der Prinselijke en Aristocratische dolle hondjens en vinkjes uitventende, eenen naam zoeken te maken, om in het een of andere wapengenootschap, luk of raak, het honorair lidmaatschap te belopen [...] - de lucht klonk van hoezeetjens op dezen inval van ons Pensionarisjen - nu begon men hoop te krijgen, dat ook, t'avond of morgen, een dier Cometen in zijnen onregelmatigen loop dit noodlijdend Staatwezentjen zou kunnen aanbotsen - [enz. enz.]

Aldus wordt een overzees dubbeltoneel geopend. Twee oceanen verder wordt in een schimmenspel de Nederlandse politiek opgevoerd. Maar tegen het decor van deze Afrikaanse bananenrepubliek wordt pijnlijk duidelijk hoezeer hier, bij beide partijen, winzucht en incompetentie heersen.

Janus gebruikt hier een werkelijk bestaand land als decor. Niet zelden echter schept hij geheel nieuwe fictieve staten en samenlevingssystemen. Altijd is het om aan te tonen dat het onze eigen politici met groot gemak lukt onze eigen maatschappij te corrumperen. Zijn pregnant beschreven samenlevingen hebben wel wat weg van die, voorkomend in de politiek-ironische imaginaire reizen of satires van Simon Stijl, J.A. Schasz M.D. en Jan Kinker.[13] Soms lijken zij op maatschappijkritische werken van De Wacker van Zon (de *Jan Perfect* bijvoorbeeld) te preluderen. Misschien zijn zij daarvan wel de inspiratiebron. Eenzelfde type verhalen komt voor in de *Janus Verrezen* (1795-98) en andere tijdschriften met Janus-trekjes.

Overigens geeft *Janus* door middel van dat Madagascar-verhaal met zijn context van diminutiefjes en naäperij opnieuw te kennen dat Nederland zich dreigt te ontwikkelen tot een geval apart. Nederland wordt zo langzamerhand een eiland. Men slaagt er daar niet langer in de eigen geschiedenis waar te nemen vanuit een hoger standpunt.

Janus zelf echter is daarom nog geen misantroop, vaderlandhater of cynicus. Hij voelt zich slechts vertegenwoordiger van de Verlichting. Over zijn positie zal ik later nog enige opmerkingen maken.

Literaire patronen en systemen

In het voorgaande zijn al enkele van de in de *Janus* gebruikte literaire 'trucs' aan de orde gekomen. Het geheel van de Janus te analyseren is vrijwel onmogelijk. Zelfs een heel boek kan nauwelijks recht doen aan de hier optredende inventiviteit; mede omdat men steeds de toenmalige realiteit (de gebeurtenissen van 1787) erbij moet betrekken. Ik geef toe dat de straks volgende inventarisatie van *vormen* alléén iets weinig bevredigends heeft. Het is bovendien slechts een gedeeltelijke inventarisatie. Ook worden allerlei verschijnselen als hetware op één lijn geplaatst, terwijl zij tot misschien geheel andere categorieën behoren. Maar het is een begin. En een globale inventarisatie kan enig nut hebben om die patronen ook elders te herkennen - want de *Janus* had succes en zijn model werd door zowel navolgers als tegenstanders geïmiteerd.

Wegens ruimtegebrek kan ik niet altijd tekstvoorbeelden geven. Waar dat wel het geval is, zal mijn tekstuitleg soms aan de korte kant blijven. Aan bekender 'genres' besteed ik weinig aandacht.

a. Beschouwingen.

Dit zijn niet de bekende essays of vertogen à la Van Effen. Het zijn persoonlijk getinte overwegingen, duidelijk afkomstig van de zich als 'Janus' aandienende persoonlijkheid die verantwoordelijk is voor de redactie van het blad. Zo opent het eerste nummer met een verklaring van ruim twee bladzijden, handelend over Janus' motivatie dit blad te beginnen en welk soort berichten men mag verwachten.

Dit soort stukken is soms zeer kort, of soms zelfs geheel afwezig. Echter, alle andere berichten en stukken vertonen het duidelijke kenmerk door die Janus geredigeerd te zijn, en worden soms (in de vorm van een 'Nota van Janus') van commentaar voorzien. Het blad geeft zo geen teken van het streven naar anonimiteit of (schijnbare) objectiviteit zoals men bij spectators kan aantreffen.

b. Beurscourant.

Meestal genoemd: *Prijzen der Effecten*. Soms anders, als: *Cours der Hollandsche Actien*. Het systeem van deze rubriek zal eenieder duidelijk zijn, omdat ook vandaag de dag in elke krant nog zo'n rubriek voorkomt waarin de koersen van effecten, aandelen, obligaties genoemd worden. Uiteraard gaat het dan om bedrijven, maatschappijen, holdings. Bij de Janus ligt dat anders. In laatste instantie drukken de

prijzen der effecten uit: de status of populariteit van personen, ideeën. Feitelijk kan de Janus hier alle zaken die iets met de politiek van 1787 te maken hebben, beoordelen en van een prijskaartje voorzien. De precieze koers maakt zelfs niet veel uit: het gaat meer om het 'up-' en 'down'-effect. Zo tref ik in de aflevering van 11 juni een *Cours der Nederlandsche Actien* aan. Die actiën zijn weer onderverdeeld in 'Hollandsche Effecten', 'Prinselijke Effecten' en 'Privé Effecten'. De prinselijke effecten krijgen in het origineel slechts drie regels:

> Ten laste van de Plantage *Oproer*, 101. en 1. half. *Efferen*, uitverkoft. Op het Canaal van de *Eem* tot *Dillenburg*, 209. en 7. agste. *Wezelsche Artillerie*, het Capitaal. *Burgermoord*, geen aankomen. *Slimheid* en *goede Directie*, 114. en 3. vierde.

Ook hier maakt de precieze hoogte van de koersen niet veel uit. Die kan slechts een enkele keer vergeleken worden met de koershoogte in een eerder of later nummer. *Janus* verzint namelijk steeds weer andere 'bedrijven'. Het gaat er hier om, dat bepaalde begrippen of gebeurtenissen gerelateerd worden met de 'bezitter' van de actiën. Een cabaretier zou tegenwoordig dezelfde tactiek kunnen gebruiken. Nu zal de tijdgenoot zo'n verwijzing onmiddellijk of vrij snel begrepen hebben. Wij niet, of niet altijd. Toch zal men snel vermoeden dat de koers van de prinselijke *Slimheid* niet al te hoog geweest kan zijn. Ook ligt de betekenis van de als eerste opgegeven koers, die van de plantage *Oproer*, voor de hand. Hier hebben we trouwens wél met een (quasi-echte) onderneming te maken, want plantages in de West waren echte bedrijven. De plantagenaam is, in Nederlands-politiek verband, niet zo verrassend. Boeiender is de implicatie dat de stadhouders hun land behandelden als privébezit, vanuit een slavenhoudersmentaliteit. Boodschap: een verandering in de verhoudingen zou dus wel op zijn plaats zijn. *Efferen* herinnert de lezer aan het hem zeer bekende gevecht bij Vreeswijk, vier weken eerder. Daar waren op 9 mei 1787 prinselijke troepen die onder bevel van kolonel Van Efferen naar het westen oprukten, door patriottische strijdgroepen uit de stad Utrecht aangevallen en verslagen.[14] Een aardig patriottisch succes, dat ten volle propagandistisch uitgebuit werd. Het bericht dat de aandelen-Van Efferen 'uitverkoft' waren, duidt dus niet op de populariteit van diens onderneming. Integendeel: de kolonel kon zijn carrière wel voor gezien houden. Op soortgelijke wijze kunnen ook de andere types aandelen uitgelegd worden.

Voor de *Janus* waren in deze rubriek *alle* objecten bruikbaar. Nog één voorbeeld. In zijn effectencourant van 26 maart 1787 heet het:

> De actien van de *Neder-Rhijnsche Compagnie* zijn, tegen de verwagting van Geinteresseerdens, wederom merkelijk gedaald. Oude en geconsolideerde doen het volle Capitaal. *Bataviersche* meende men, dat binnen kort veel opgeld doen zullen, wijl de Directeur thans Auditeur Militair geworden is [...]; heden doen zij al 1 en 1 half, à 1 en 3 vierde, à 2. Ten laste van den *Haagschen Correspondent*, of den *kleenen Voltaire* zijn tot 150 à 160. boven het Capitaal gestegen: men slaat zich dood om die Effecten, en geen wonder! *Haarlem* 16. *Leyden* 18. *Woerden* 20 à 21. *Delft* 10. *Gosse* 112. *Schuurman* 328. *Verlem* 327. *Amsterdam* en *Rotterdam* 111 à 111 en 1 half.

In deze alinea wordt, ten eerste, een zestal steden genoemd: indicaties dat daar politieke ontwikkelingen (waar de lezer al van wist) gaande waren. Opvallend is dat als het ware een 'realistische' economische schatting van het handelspotentieel, de kapitaalkracht van die steden gehandhaafd blijft.[15] Interessanter is dat hier - en dat gebeurt meer - een aantal media economisch-politiek geëvalueerd wordt. Zo worden er uitspraken gedaan over de patriottische bladen de *Post van den Neder-Rhyn* (dit blad van 't Hoen had toen de grootste oplage van alle weekbladen en kan in zeker opzicht met onze huidige weekbladen vergeleken worden), de *Batavier* van Frans Bernard, en de *Haagsche Correspondent* die hier aan Nomsz toegeschreven lijkt te worden.[16] Ik bemoei me nu even niet met de precieze waarde van hun dagkoers of de reden van de aangeduide val of stijging. Voor de receptiegeschiedenis is van meer belang dat hier een *opinie* wordt uitgesproken over hun waarde op dit tijdstip. Dat geldt evenzeer met betrekking tot de drie personen die aan het einde genoemd worden: Gosse, Schuurman en Verlem. Dat waren allen uitgevers van dag- of weekbladen. Gosse was een orangist, de anderen waren patriotten. De koersstijging bij de laatsten vliegt bijkans het scherm af. Dat klopt. Niet alleen was de positie van de patriottische bladen florissant, maar bovendien waren Schuurman en Verlem een soort mediagiganten:[17] zij waren gespecialiseerd in larmoyant leesvoer voor de grote massa. Zoals dat ook uit later tijd bekend is, hadden hun schrijvers in samenhang daarmee altijd een wat hetzerige toon, als specialisten in valse morele verontwaardiging. Zij waren uitgevers die in normaler tijden het soort winstgevende literatuur produceren als sentimentele romans, misdaadverhalen, liefdesdrama's en schotschriften. *Janus*' literaire ironie wijst naar een realiteit - alweer een indicatie dat zijn meningen op waarde geschat moeten worden. Deze onafhankelijke bron verdient (her)waardering, juist in zover de *mening* van bladen als de *Janus* als politieke bron benut kan worden. Met dat al: die beursberichten van *Janus* geven nog iets heel anders te kennen. Zonder dat er ook maar één

woord aan vuil gemaakt wordt, staat er te lezen: personen, meningen hebben een dagkoers. De 'waarheid' fluctueert onder zekere omstandigheden. In politicis is het moeilijk te denken in termen van vaste intrinsieke waarde. Die werkelijkheid is vluchtig, een zaak van efemere voorkeuren. Die panelen schuiven, en schuiven opnieuw. Een integer mens kan zich afvragen: moeten problemen van groot maatschappelijk belang inderdaad op deze wijze opgelost worden? Onder druk van op geld beluste retorici? In een heksenketel? Kan het niet anders?

Die twee *Janus*koppen, de een lachend en de ander bedroefd, doen de lezer die wakker wordt uit zo'n nachtmerrie en de *Janus* ter hand neemt, dan misschien denken aan die twee filosofen, altijd samen uitgebeeld, de lachende en de wenende wijsgeer: Herakleitos en Demokritos. De optimist en de pessimist. Samen verzinnebeelding van de grote waarheid dat er twee zijden zijn aan leven en waarheid. Aan die twee vergat ook *Janus* zelf niet de lezer te herinneren.[18] Kortom, zijn kop alleen al bracht de door *Janus* voorgestane 'objectiviteit' in herinnering. Het was een aansporing politieke heethoofdigheid te vermijden, ook als men veranderingen wilde.

c. Zeetijdingen.

Zoals een modern landelijk dagblad dikwijls nog een rubriek scheepsberichten heeft, die vermeldt in welke haven ergens ter wereld een Nederlands vracht- of passagiersschip zich bevindt, zo had toen elke grotere krant een dergelijke rubriek. Zo'n rubriek was belangrijk. Er heerste groter onzekerheid over het wel en wee van schepen en ladingen en de kans op verlies (oorlog, weersomstandigheden) was veel groter. Nieuws over wáár een bepaald schip gesignaleerd was, had uiteraard grote economische waarde. Op grond daarvan kon men tot op zekere hoogte voorspellen welke goederen op zekere termijn verhandelbaar zouden zijn. Dit nieuws was belangrijk voor de beurs; en wat de beurs deed was weer van belang voor de politieke stabiliteit. Zeetijdingen kunnen dus iets hebben van de waarde van een beurscourant. Hier zijn dezelfde aangrijpingspunten mogelijk. *Janus* nu schept zijn eigen scheepvaartnieuws. Hij ziet daarbij kans zowel specifieke gebeurtenissen van commentaar te voorzien, als algemene tendenties te kritiseren. Hier is er één uit een hele reeks, van algemene aard (hoewel rechtstreeks tegen de prins zelf gericht):[19]

> TEXEL, *den 8sten Maart*. Heden is uitgezeild naar Noorwegen Schipper *Willem Kroeskop*, met het Fluit-Schip *Oranje*, om hout tot galgen: de Lootsen hebben weinig moeds op deszelfs reis, en rapporteren, dat, bij het uitseilen, het schip lek, en de equipage gek geworden was.

De datum is niet zonder betekenis: het is de verjaardag van de prins. Het is natuurlijk geen goed teken op zo'n dag het land te moeten verlaten om bestraffingwerktuigen voor een oproerige bevolking te gaan inkopen. Waarom Willem *Kroeskop* genoemd wordt, is niet duidelijk: een verwijzing naar zijn plantagebezittersmentaliteit (zoals al eerder voorkwam)? Zijn 'pruik'-imago?

Op deze wijze kan de *Janus* lading en bestemming van een schip van welke partij of persoon dan ook van een ideologisch cognossement voorzien. Voorspellende waarde heeft, achteraf gezien, dit bericht van 18 juni gehad:

> Op de *Eem* is gelukkig gearriveerd *Willem de Veroveraar*, Kapt. *Kort-voer*; komt van *Nimwegen*, en is geladen met Manifesten en Declaratoiren, om vliegers voor de Amersfoortsche Staten, wier vlieger niet op wil gaan, van te maken: rapporteerde, dat, in het opzeilen der *Rhenensche Venen*, gepraaid had de *Poolsche Emmer*, Kapt. *Judas Iscarioth*, naar *Berlijn* gedestineerd, ter inkoop van eenige duizenden Uniformen voor de duizenden Pruissische Soldaten, die volgen zullen.

De lezer moet zich hier de eerder uitgelegde situatie rond Amersfoort in herinnering brengen. Daar zetelden de aan de prins trouwgebleven Staten van Utrecht. Dat schip de *Poolsche Emmer* verwijst naar de literator en politicus Willem Emmery de Perponcher. Hij was oorspronkelijk een patriot (vandaar het *Iscarioth*-idee) maar adviseerde nu de prins. Hij had Poolse voorouders: de aangewezen man om hulp in het oosten te gaan zoeken.[20]

d. Gedichten.

Zelfstandige thematische poëzie zoals gebruikelijk is in bijvoorbeeld de *Post van den Neder-Rhijn* komt nauwelijks voor. Losse stanzen en coupletten worden doorgaans binnen een ander genre opgenomen (zie punt *n*). Uitzonderlijk is zo een titelloos, maar onder het opschrift 'Ons is verzocht het onderstaande Dichtstukjen te plaatsen', opgenomen gedicht, met toespelingen op Huig de Groot, gesigneerd B.....K.[21]

e. Advertissementen

vormen een rijk gesorteerd geheel. Eén hiervan, het opsporingsbericht voor w.v.o., is hierboven al geciteerd. Als bij echte kranten is dit bijna een vaste rubriek. De betekenis van 'Advertissement' ligt in de pers van die dagen zo ongeveer tussen die van 'bekendmaking (de oorspronkelijke betekenis[22]) en die van 'reclame' in. Zij worden geplaatst door detailhandel, stadsbestuur, particulieren, culturele organisaties en dergelijke meer. Naar rato van het aangeboden product is een vastere vorm, vast woordpatroon bij elk product usance geworden. Daar maakt de *Janus* gebruik van. Ik geef enkele voorbeelden waar-

in duidelijk wordt dat hij diverse soorten advertenties persifleert ten nutte van zijn boven de partijen verheven *Janus*-standpunt. De genoemde vormen zijn slechts enkele uit zijn advertissementenarsenaal: over deze advertenties zou gemakkelijk een reeks artikelen te schrijven zijn. We treffen bijvoorbeeld:

- Boekadvertenties. Ik kies er één uit met betrekking tot de journalistieke strijdcultuur:

> Bij Andries Andriessen, Boekverkooper te Wieringen, staat eerstdaags uit te komen, en alom te worden verzonden *Nederduitsch Zakboek, tot gemak van de Schrijvers der Couranten, en wekelijksche Blaadjens*; waarin men alle mogelijke Vloek- en Scheldnamen, zoo bekende, als nieuwlings verzonnene, A.B.C.sgewijze gerangeerd, kan aantreffen, met alle hunne kracht, energie, en bijzondere toepassing; waar onder uitmunten de woorden *Aterling, Aertsschurk, Aertsbedrieger, aanbitser, Bloedhond, Draaijer, Godslasteraar, God tergende Huichelaar, Hoerejager, Leugenaar, Muitemaker, Oproermaker, Oranjeklant* [...], *Schoelje, Schobbejak, Tijran*, enz.; met eene handleiding, om die in alle Phrases sierlijk in te lasschen, tot opwekking der aandacht en bewijs der waarheid. Alles zachtmoedig opgesteld, door eenen stillen in den Lande: in zes deeltjens, in Folio.[23]

Een dergelijk, gezien de laatste opmerking extra groot uitgevallen taalbeheersingsinstrumentarium hadden volgens de *Janus* de partijgangers van zijn dagen kennelijk nodig om hun waarheid uit te venten. Zijn minachting is duidelijk. Volgens hem konden zelfs onaanzienlijke boekverkopers diep in de provincie (*Wieringen!*) een slaatje slaan uit de sfeer van massale verdachtmaking. Hijzelf gebruikte eigenlijk zelden invectieven: ironie werkte beter.[24]

- Schouwburgadvertenties. In het volgende voorbeeld worden twee patriottische politici en auteurs ten tonele gevoerd, namelijk Pieter Vreede (*pax*) en de dolle Diemer dominee Bosch. De laatste was auteur van een geruchtmakend dichtstuk,[25] de *Eigenbaat*, waarin hij op vrij willekeurige wijze de regenten van corruptie beschuldigde.

> Met Permissie van de Edele Groot-Achtbare Magistraat, zullen de Nederduitsche Tooneelisten, onder Directie van den heer PAX, die voor eenigen tijd geleeden, de eer en het genoegen gehad heft, van aan het geëerd Publiecq te vertoonen, de TIERANNIJ VAN EIGENBAAT *in het Eiland van vrije Keur*, nu de eer hebben van eerstdaags ten Tooneele te voeren *den* ONDERGANG VAN EIGENBAAT, zijnde een vervolg op het eerstgenoemde, en, even als dat, een stuk van het beroemde Kunstgenootschap, *Nil volentibus Arduum*. Schoon minder

> *meesterachtig* hopen zij echter dit stuk niet minder natuurlijk en kunstig uit te voeren, dan het voorgaande.

Deze advertentie wijkt een tikje afvan de gebruikelijke toneelannonce.[26] De stijl is wat minder formalistisch. Het lijkt meer een aankondiging voor een nieuw stuk op de kermis. (Er werden dan in speciale tenten ook toneelvoorstellingen gegeven.) De toon is meer aanprijzend: die van een spreekstalmeester. Dat is vermoedelijk ook zo bedoeld. *Janus* oordeelde, dat auteurs als Bosch hun patriottische producten *op maat* sneden voor hun hongerige politieke publiek. De leeuwen zaten in dit circus aan de andere kant van de tralies: de brede patriottische massa's *eisten* in 1787 slachtoffers, en leesvoer over verraders en corrupte aristocraten. Bosch en kornuiten, zo is de implicatie van *Janus*, waren broodschrijvers die wisten hoe hun op sensatie beluste kermispubliek te bedienen. Niet toevallig is het eerste trefwoord in de titel van hun stuk: TIERANNIJ. 'Tieranny' was sinds eeuwen de titel van het soort boek dat in larmoyante termen het onrecht beschrijft dat de onschuldige Nederlandse bevolking is aangedaan. Zo is er een *Fransche Tieranny* over de Franse gruwelen van 1672; en een *Engelsche Tieranny* over de Engelse wandaden van 1780-84 en ver daarvóór. Dit subgenre was bedoeld voor de kinderlijken van geest. Het was propaganda ten behoeve van het soort mensen dat gelooft in conspiratietheorieën; tegelijk ook het type volk dat maar al te graag plaatsneemt op de eerste rijen als er guillotines in bedrijf gesteld gaan worden. De verdere aanwijzingen en referenties die met veel vernuft in deze advertentie zijn verstopt, laat ik voor wat ze zijn.

- Advertenties voor geneesmiddelen, zoals te verkrijgen bij apothekers, dokters en dergelijke figuren. De lezer zal geen moeite hebben met de volgende tekst, waarin de andere partij weer eens belicht wordt:[27]

> Het oprechte Opiatum Aristocraticum, het welk nooit bederft, en welks aangenaam gebruik, in korten tijd, de allerreinste Tanden beenzwart maakt; den stank van den Vrijheids adem geneest, en de kalkachtige aangroeijingen van Burger-eischen wegneemt, ja het verrotten van de oppermacht der Regenten, en het bederf van Vorsten en Grooten belet, waarom het bij den Hollandschen en Engelschen Adel en Patrices veel gebruikt wordt, is in commissie alleen te bekomen bij de Erve *Machiavel*, Boekdrukster in de Quarrésteeg te *Amsterdam*. Het potjen kost 15 stuivers: de brieven *Franco*.

Hier hebben we, om de advertentie geheel te begrijpen, weinig méér nodig dan te weten dat de Oranjes vanouds gelieerd waren aan het Engelse hof; en dat de Quarrésteeg in Amsterdam *niet* bestond. Quarré

hangt samen met ‘quarrépruik’: een nogal forse, oudmodische pruik, spreekwoordelijk door de aristocratie gedragen.

- Portretadvertenties. Eind achttiende eeuw was het (nog) zeer gebruikelijk zichzelf en zijn verwanten te doen afbeelden. Men bestelde een miniatuur, een portret, een silhouet of wat dan ook. Tevens was men er zich in deze periode zeer van bewust dat gelaatstrekken uiting gaven aan karakter, aanleg, erfelijkheid. *Janus* slaat verschillende vliegen in één klap wanneer hij adverteert:[28]

> De Heer *Ernst Ulrich van Ruggenboog*, Miniatuur-Schilder en Graveerder, adverteert het geëerd Publicq, dat hij met zich heeft gebragt een keurig assortiment van over de *twaalfhonderd stuks differente welgelijkende Portraiten*, allen in het koper gesneden, en beste proefdrukken.
> Deze fraije verzameling overwaerdig, om door eenen Phijsiognomicus geëxamineerd te worden, toont ten duidelijkste de Characteristique en nationale trek van ieder der uitgebeelde Helden aan. Men kan duidelijk de *Schotsche, Fransche, Duitsche, Bergsche*, van de *Hollandsche, Geldersche* en *Stichtsche* onderscheiden. Iemand, genegen zijnde, deze Collectie door inlijving van zijn heldentronie te verluisteren, adressere zich bij voornoemden Schilder, thans gelogeerd bij *Rein de Vink*, te *Cuilemburg*, in den Boomgaard; mits zich vooraf van eenen militairen, of politiquen titel voorziende.

Hier wordt niet alleen de spot gedreven met een vroege psychologische manie, al wordt er vernuftig gebruik gemaakt van het feit dat de leer der fysionomie uit Duitsland afkomstig was. Eigenlijk wordt gezegd dat bij consequente wetenschappelijke doorvoering van die leer, landsaard en voorgeslacht bepalend zijn voor de politieke keuze. Zo wordt die portretten-verzameling een politiek hand- of leesboek. Enkele andere steken onder water worden gegeven aan de Duitse adviseur van de prins, hertog Ludwig *Ernst* van Brunswijk, die en passant vergeleken wordt met de befaamde toneelfiguur hopman *Ulrich*, die sinds zijn schepping door Van Paffenrode in 1659 repertoire gehouden had. Deze oude Duitse vrek was het uitsluitend om de centen te doen, net als Brunswijk die het ‘steinreiche Holland’ uitplunderde met behulp van zijn talloze schare meegebrachte moffen - ook zo'n stel portretten. Om de centen was het kennelijk evenzeer die *Rein de Vink* te doen: de beroemde Reinier Vinkeles, polypictor, die wel patriottische sympathieën had maar die blijkens deze voorstelling van zaken iedereen wel wilde afbeelden. Typisch iemand die in Culemborg behoorde te wonen: in de zeventiende en achttiende eeuw toevluchtsoord voor hen die veroordeeld om financiële misdrijven daarnaar de wijk namen. Weer suggereert de *Janus*: bij poli-

tiek-geëngageerden zit vaak een *karakter*istieke kronkel: op de een of andere wijze gaat het altijd om het gewin.

De *vorm* van dit genre ondersteunt ongemerkt dit standpunt. Het gaat immers altijd om reclame, propaganda kan men haast zeggen. Het politieke product moet *verkocht* worden. Met waarheid heeft het politieke bedrijf niet zozeer te maken.

- Advertenties voor boedelverkoop. Het gedwongen faillissement kwam in die dagen naar mijn mening relatief meer voor dan nu, en gedwongen verkoop werd ook in de kranten aangekondigd. *Janus* maakt daar gebruik van om het deficit van een politicus of een partij te afficheren. Zoals in het volgende geval - hoewel we hier met een voorstadium van die verkoop te maken hebben, namelijk de oproep aan de crediteurs en debiteurs van een boedel om zich te melden:[29]

> Alle de genen, die iets te pretenderen hebben van, of verschuldigd zijn aan den Boedel van de, op den 21*sten* April, binnen Amsterdam, aan hare bekomen wonden overledene, Wel Edel Geborene Jonck-vrouwe PATRICIA ARISTOCRATIA, in Haar Wel Edel Geborene leven geprivilegieerde Plakken/uitdeelster, Billenkastijdster, Burger/vervloekster, Neefjens-verrijkster, &c. &c., gelieven daar van opgave of betaling te doen, op den Heiligen weg, te Amsterdam, waar de Houtzagertjens boven de poort staan; zullende de Heeren Bewoners van dat Huis, als Naverwanten, Erfgenamen, en Executeuren van de overledene, met een ieder, prompt en duchtig, rekening sluiten.

De nijvere krantenlezer wist heel goed waar zijn journalistieke *Janus* aan refereerde. Op 21 april had namelijk onder haast fysieke druk van de patriotten de remotie van negen conservatieve raden uit de stadsregering plaatsgevonden. Daarmee was de weg vrij voor de vorming van een ‘democratisch’ bewind. Tegelijk was een eind gekomen aan een bestuur dat gezien werd als corrupt, nepotistisch en autoritair. Reden waarom de eindafrekening verondersteld wordt plaats te hebben in een uitvoerig beschreven gebouw op de Heiligenweg: de tijdgenoot beter bekend als het Rasphuis, een gevangenis.

Zéér effectief is een dergelijke advertentie als in het geval van een met name genoemde persoon diens fictieve inboedel, bijvoorbeeld in de vorm van een lijst van de in de woning aanwezige schilderijen enz., beschreven wordt. In zo'n geval is er een dubbel effect: want de afbeeldingen óp de schilderijen, het type aanwezige voorwerpen en wat dies meer zij, zijn natuurlijk met zorg gekozen en beschreven. Het is een methode die in die tijd ook vaak in pamfletten gebruikt wordt. Soms kan men zelfs van een apart subgenre spreken, zoals in het geval van

f. De pseudo-bibliotheek.

Men kan zich voorstellen dat het een moordend effect heeft indien bekend raakt dat de privé-boerderij van een vooraanstaand feministe voornamelijk bestaat uit pornografie; of dat de kasten van een leider van de PvdA gevuld zijn met nazistische publicaties van een organisatie waarvan hij in de oorlog lid was. Dit genre is de gehele achttiende eeuw redelijk populair.[30] Hier volgen de eerste items (wegens ruimtegebrek kan ik niet meer geven) van de bibliotheek van een dame:[31]

> J: DUFOUR, Marchand Libraire te *Maastricht*, debiteert thans met veel succes de nagelatene werken van Madame *la Marquise de l'Hermite*, geboren *Comtesse de Chasse Corbeau*, in 12 Deeltjens in Duodecimo, behelsende de navolgende Werken:
> *Eerste Deel* handelt over de kunst van, zonder gevaar, buiten de kopjens te schenken.
> *Tweede* Deel bevat Epigrammes, Pointes Bonmots, &c. op de Burgerlijke Vrijheid.
> *Derde Deel* Commentaire op de werken van *Thérèse Philosophe*, bevestigd door eene dertigjarige ondervinding. [Enz. enz.]

Deze libertijnse dame, voor mij niet herkenbaar, had kennelijk de gewoonte alles te noteren wat met vrijheid en vrijgevochten gedrag te maken had, en dat in piepkleine boekjes (*Duodecimo*) die gemakkelijk meevoerbaar waren in de parafernalia der dames. Iemand als zij zal haar praktische commentaar neergeschreven hebben, na de lectuur van het hedonistisch-filosofisch-libertijns romannetje *Thérèse philosophe* (1748) van de markies d'Argens. *Janus* zal te kennen hebben willen geven dat zij haar gunsten ook in het politieke veil had. Of anders, dat de voor de tijdgenoot zeker herkenbare politicus met wie zij een alliance had wel eens een corrumpeerbare figuur zou kunnen zijn. Daarachter schuilt dan weer een typisch tot *Janus* behorende waarschuwing van algemener strekking.

g. Nieuwsberichten

vormen natuurlijk, à la de courant, een groot deel van de inhoud. Eerder citeerde ik al berichten uit Urk en Kopenhagen. Nu lag in die reportages of berichten de ironie er duimendik bovenop, al werd de journalistieke, pseudo-objectieve stijl gehandhaafd. Soms vermijdt *Janus* echter zelfs maar de schijn van ironie: de beet zit dan in de eigenlijke inhoud. Zo begint zijn eerste bericht (p. 3):

> VENETIEN den 15 December. De spraak gaat, dat onze Doorluchtige Republiek het besluit genomen heeft, hare mediatie [bemiddeling] tot bijlegging der Hollandsche onlusten en innerlyke verdeeldheden

> aan te bieden. [...] De gronden, waarop zy hare voorslagen ongetwijffeld zal bouwen zullen te *billyk* zyn, om van de hand gewezen te worden. Zie hier de voorstellen, die men zegt, dat gedaan zullen worden: een STADHOUDER zonder vermogen, doch [...].

Hierop volgt een reeks staatsinrichtingsvoorstellen. Alles op een serieuze toon, in 'officialese'. Het probleem is slechts dat de lezer zich wel degelijk gerealiseerd - en erom gelachen - zal hebben, dat die zogenaamde voorstellen gedaan werden door Venetië! Een van de weinige resterende Europese republieken, met een staatsbestel aan het onze verwant (bv. doge/prins). Maar juist daardoor even onmachtig als onze eigen Republiek. De lezer *wist*: spiegel u aan alles, maar niet aan Venetië!

In de genoemde gevallen is het nieuws afkomstig uit een werkelijk bestaande stad of staat. Althans, zo wordt het voorgesteld. Een van de manieren waarop de rubriek nieuwsberichten verder verdeeld zou kunnen worden, is naar de wijze waarop de fictie van de herkomst van het bericht gestalte krijgt. Hierboven: een reële plaats of streek. Maar het wemelt van berichten uit plaatsen die iets herkenbaars hebben, maar die niet werkelijk lijken te bestaan of die hoogstens in een ver verleden bestaan hebben. Met welk (pseudo?) geografie en situatie moeten we een bericht verbinden dat als volgt begint?

> BABEL, *den 18den Julij*. Heeft voor eenigen tijd, zoo wij het wel hebben, ruim twee jaren, het gesloten tractaat, tusschen den *Grooten Frederik* en de *Neoliberi van Noord-America*, het aangapen der Staatkundigen, de toejuiching der Wijsgeren, de goedkeuring van Vrouwen en Gierigaarts, en de bewondering van alle verworven - niet minder moet ieders verschillende aandoeningen gaande maken de manier van Oorlogen, die 'er plaats heeft, en - zouden wij haast zeggen, het bepaald en geregeld plan van krijg voeren, dat 'er schijnt stand te grijpen, tusschen onze Stad, aan den eenen, en den SCHRIK der *Bedouinen* en *Bergbewoners*, met en benevens zijn onderhoor'ge *Emirs*, aan den anderen kant [enz.].

Nu komen berichten uit Babel vrij vaak voor. Aan de hand van de beschreven gebeurtenissen is duidelijk dat het altijd Utrecht betreft, het centrum van het patriottisch experiment. Van Abcoude tot Zeist werd er in Nederland niet geslapen: alleen wegens het rumoer van de niet ophoudende democratische volksvergaderingen dat boven de wallen van Utrecht uitsteeg. Een Babelse spraakverwarring was het daar; en, als in Babel, was het een opstand tegen de van God gegeven orde. Op een prent vond ik zelfs de Dom van Utrecht terug, afgebeeld als de toren van Babel.[32] Van dit politiek bewind was de besluitkracht nihil, de daad-

kracht zero; zéker wanneer die vergeleken wordt met het realisme van de Amerikanen, of met de *Realpolitik* van Frederik II. Het was te voorzien dat deze revolutionairen op gegeven moment het onderspit zouden delven tegen de troepen van Willem v (hier, evenzeer omineus voor zijne Hooggeachtheid, bevorderd tot oosters potentaat) liggend tegenover Utrecht, en in Amersfoort (aan de Eem, vandaar die *Emirs*).

Babel is er slechts een uit een hele categorie namen. Zo is altijd met 'Ninive' Amsterdam bedoeld. Die twee steden alleen al vullen in de berichtgeving een mooi oudtestamentisch of Mesopotamisch vakje. Ninive, als naam voor Amsterdam, zal gekozen zijn vanwege de associatie met 'de groote stad' Ninive, zondig en volkrijk, die de profeet Jona moest gaan bekeren. In deze categorie behoren ook plaatsnamen als Keijenburg voor Amersfoort, Govaertsburg voor Delft, en vele andere meer. Misschien ook Zachlioenika[33], vanwaar de stemming onder het joodse deel der natie gerapporteerd wordt.

Bij een derde categorie valt alleen te constateren dat er geen enkele fysische realiteit aan beantwoordt. Hier wordt slechts bericht vanuit een Nederlandse geestesgesteldheid, een mentaliteit. Bijvoorbeeld:[34]

> POCHENSTEIN, *den 12 den Julij*. Heden is hier ter plaatse,[35] door de Heeren Geïnteresseerde Eenden, een Zesendertig ponders Comparitie, in de gewoone Comparitie Zaal gehouden, over de ingekomene Missive van een *Warrenburgsche* Missiveur, tenderende, om aan te toonen, dat, in deze bedrukte tijden, niets noodlottiger zijnde, dan verdeeldheid, oneenigheeden, en wantrouwen, men daarom zijn vertrouwen volkomen moest plaatsten op dien geenen, welke hetzelve gaerne bezat: - met verdere aanduiding van de middelen tot Redres. Op de sierlijke lecture van gemelden brief, door den Vliegende Secretaris gedaan, volgde een eenparig goedkeurend gejuich van *Kwè, Kwè, Kwè, Kwè, Kwè, Kwè, Kwè, alle de Eendtjens zwemmen in het water*: *Falderalderire, Falderalderire*; *alle de Eendens zwemmen in het water*: *Fal-lal-La*! - De secretaris snoot zijn neb, en men begon te besoigneeren. -

In deze toon vervolgt het verslag, twee pagina's lang. De plaatsnamen in deze categorie hebben alleen een programmatische, voorspellende waarde. Hier, zo weten wij onmiddellijk, zullen we geconfronteerd worden met een staaltje van het gezwollen, betweterige, inhoudsloze spreekgedrag van Nederlandse vergaderaars.

h. Ingezonden brieven.

Blijkens talloze opmerkingen reageerden lezers op de *Janus*. (In die tijd werden lezersbrieven via de uitgever ingestuurd.) De feitelijk in het blad voorkomende brieven lijken echter doorgaans door *Janus*

zelf opgesteld. Dit gebruik is heel oud. De satirische tijdschriften publiceerden al brieven (meestal 'fake') nog vóór de spectators bestonden. Die namen dat gebruik over. Doorgaans waren de weekbladschrijvers consequent in het aanpassen van stijl, spelling en syntaxis aan de afkomst van de zogenaamde briefschrijver; tegelijk hielden zij rekening met het gepresenteerde standpunt. Zo laat ook *Janus* bijvoorbeeld een Duitse beroepsmilitair in kreupel Nederlands schrijven[36] en heeft die soldaat een 'speaking name': Michiel Tonner-Wetter. De achternaam spreekt voor zich, de voornaam Michiel werd allang in kluchten en dergelijke bij uitsluiting voor Westfalers en ander gespuis uit moffenland gebruikt.

Fijntjes maakt *Janus* gebruik van die brieven, om te laten merken dat zijn blad vermoedelijk voor de gemiddelde vierkante Nederlander wat te ingewikkeld, te lichtvoetig, te vernuftig was. Zo laat hij een puzzelende 'Arnoldus Sleutelgraag' schrijvend:[37]

> Wij vinden dat alles zeer mooi, maar de vraag is, zoo bij ons, als bij honderd andere menschen; *wat wil dat nu weêr zeggen*? [...] Bij voorbeeld, wat wordt er toch gemeend met die stad *Sidon*? zulk eene stad is 'er in het gansche Land niet. Wat wil zeggen dat *Genootschap van Urk*? in Urk zijn immers geene Genootschappen! Wat beteekent dat *Adres van de Konijnen van Waasdorp*? de Konijnen kunnen immers noch lezen noch schrijven!

En de patriottische hardliner Nicodemus (= Overwinning des Volks) Blauwdruif wenste volgens *Janus* er ook (uiteraard!) niets van te begrijpen. Dit korzelige, gestaalde kader liet hij opmerken:[38]

> Uw Weekblad, hoewel het zelve sommigen moge bevallen, behaagt over het algemeen niet. Uw Weekblad, mijn Heer, moet veranderd worden! Het lijkt den burger in geenen deele. Aartigheeden, Kwinkslagen, Toepassingen, Fabels, die de geletterde, de onderwezene, of de man van de waereld alleen verstaet, en hun alleen smaken, doen niets af bij den Burger. Uw Latijn, uw Fransch, enz., daar krijgt de Burger weinig van in het lijf. Zoo dat, mijn Heer! *Janus* moet veranderd worden, *Janus* moet verstaanbarer gemaakt worden, of wij Burgers laten u zitten.

Ik denk dat *Janus* maar al te goed begreep, dat een bepaalde revolutionaire gezindheid bij welslagen wel eens allerlei beperkingen aan de letterkunde zou willen opleggen. Hij was een van de eersten in de achttiende (en volgende) eeuw die intuïtief dan wel reflexief begreep, welke gevaren er in de nagestreefde volksmacht scholen. Vandaar zijn Janus-

kop. En zijn voortdurende aanval op de uitzichtloze domheid van beide partijen, patriotten en prinsgezinden, verergerd door een vaderlandse botheid en zwaargeestigheid.

i. De fabel.

Dit type verhaal, met zijn allegorische strekking, en mogelijkheid maatschappelijke duiding te geven, behoeft geen nadere toelichting.[39]

k. Het sprookje.

Hiervoor geldt hetzelfde als voor de fabel.[40]

l. Documentenstijl.

Voortdurend persifleert *Janus* vorm en inhoud van officiële stukken: proclamaties, documenten, aankondigingen, rekesten, wetten, besluiten, maatregelen van bestuur en bekendmakingen. Hij dikt de stijl van dit soort stukken aan en weet op perfide wijze de inhoud van de mededeling zó te wijzigen, dat duidelijk wordt dat geheel Nederland aangetast is door het virus van de voze retoriek en dat hetgene besloten of verzocht wordt, gespeend is van realiteitszin. Doorgaans heeft hij de bedoeling, aan te tonen dat de politieke stellingname een situatie geschapen heeft waarin niemand zich meer van de alledaagse werkelijkheid bewust is. Iedereen leeft in een roes waarin gezwollen verbalisme het zicht op de essentie van de zaak onmogelijk heeft gemaakt. De geïroniseerde stukken kunnen van publiekrechtelijke aard zijn: maatregelen betreffende, die door stad of Staat zijn bekendgemaakt. Zo weet *Janus* een te Nijmegen gedane officiële aanbesteding van bouwwerken te 'citeren' waarbij ondanks de droge opsomming van wát er allemaal gerestaureerd, hersteld of gebouwd moet worden, zeer duidelijk wordt dat het hier gaat om schade die is aangericht door de prinselijke troepen, en om illusoire reparaties aan het gebouw van Staat. Hij valt een beetje uit zijn rol als hij té fraai besluit met de mededeling: 'De bestekken zijn van heden af te zien by den *Pater de Molina*, te Nimwegen. NB. De tekeningen moeten met Burgerbloed getrokken zyn'.[41]

Vaker zijn het stukken van burgers of verenigingen van burgers die *Janus* aangrijpt om zijn afgrijzen van de alomtegenwoordige retoriek te demonstreren.

De hausse van rekesten en adressen stimuleert *Janus*' ironie. Een imitatie van zo'n stuk vinden we in een zwaarwichtig dankadres aan de Staten, opgesteld door de inwoners van Wassenaar. Die betuigen, de Staten immens dankbaar te zijn voor de afzetting van 'Willem van Bourgogne'. Die maatregel zou hun lijfsbehoud betekend hebben. Aan die Alva zouden immers 'onze grijsharige Vaders, onze nog tandeloze Kinderen, onze zwangere of barende Echtgenoten, onze vetgemeste Priesters of Raadsheren'[42] niet ontsnapt zijn. Nu lijkt die stijl eerder bij de huidige Wasse-

naarders te behoren dan bij de toenmalige. Maar in 1787 was het toch effectief, want dat soort Wassenaarders bestond nog niet. Zijzelf noemen zich in dit adres juist eenvoudig ‘Duijnmaijers’ en tekenen met namen als ‘Kees Wortelknauwer’, en ‘Goozewijn Knauw Knauw’. Dat betekent dat juist deze simpele zielen ten prooi gevallen waren aan de gezwollen, inhoudsloze stijl. Die wortels (of aardappelen) in de keel hadden juist een rekest geformuleerd in het *genus humile*, moeten voortbrengen!

Vaak zijn het genootschappen en hun proclamatiecultuur die *Janus* kapittelt. In het bijzonder de exercitiegenootschappen krijgen de wind van voren. Fraai is een brief afkomstig van het Babyloniënbroekse wapengenootschap Dulce et decorum est pro patria exerceri (‘Prachtig en passend is het voor het Vaderland te paraderen’)[43], en nog veel fraaier een rekest van het Zaandamse gezelschap Auribus non bene frigidis pugnatur (‘Met kouwe oortjes vechten we niet goed’).[44] De analyse van dit laatste stuk, waarin mede de preekstijl van dominees voor Zaankanter-boeren verwerkt is, zou een waar genoegen zijn, had ik hier daartoe de ruimte. Moordend is ook het verslag uit de notulen van de provinciale vergadering van exercitiegenootschappen te Windbergen, en de aanspraak die daarin wordt gedaan door Andreas Suikerpeer.[45] Maar ook wordt de toen zo populaire genootschappelijkheid in het algemeen wel aangegrepen om te laten zien dat *overal* de zinloosheid om zich heen gegrepen had. Zo vinden we een verslag van de toekenning der prijzen door de Oeconomische Tak, een genootschap dat ten doel had de Nederlandse economie op te peppen, door middel van het uitschrijven van prijsvragen over economische problemen en knelpunten. Ik citeer hier slechts een deel van deze genootschappelijke publicatie:[46]

> Aan den schrijver van het vertoog, dat de instelling van den Oeconomischen Tak den lande heilzaam is, en dat deszelfs directie aan zijne inrichting beantwoordt, eene premie van de gouden medaille, ter waerde van 100,000 Gl.
> Aan den uitvinder van het Zegel-lak, dat schielijker consumeert, en de brieven beter verbrandt, eene gouden medaille van 50,000 Gl.
> Aan den schrijver van het vertoog, ter aanwijzing, dat de zwarte schapen minder gras eeten, dan de witte, eene medaille van 10,000 Gl. eens.
> Aan den uitvinder der kunst van op de koussen te loopen, om schoenen te sparen, dezelfde medaille eens.

Ook zichzelf nam *Janus* eenmaal in het ootje, tot op zekere hoogte. Want in het laatste nummer citeert hij uit zijn eigen testament, en beschrijft daarbij zelf zijn overlijden. Een sterniaanse manoeuvre.

m. Het dodengesprek.

Dit is een gedurende de hele Verlichting populaire methode om personen die elkaars tegenstander waren in filosofisch, religieus, politiek of ander opzicht, maar die om die reden bij hun leven nooit met elkaar in gesprek (zouden) zijn geraakt, in een vaag hiernamaals elkaar te laten ontmoeten en in deze ontspannen atmosfeer een gesprek met elkaar te laten beginnen over die standpunten. Dikwijls zijn deze mensen elkaars tijdgenoten, soms niet. In het laatstgenoemde geval is het aardig te laten zien welke begripsverwarring er kan optreden als grote voorgangers of leidslieden elkaar voor het eerst tegenkomen[47]. (Een dialoog tussen bijv. Christus en Macchiavelli behoort in zo'n geval niet tot de onmogelijkheden.) Een dergelijke conversatie - 'Het Toneel verbeeld de Elisesche Velden' - komt zo ook voor in de volgende merkwaardige toneelachtige:

n. opera buffa

die in nr. 17 begint, in nr. 21 vervolgd wordt, en die zelfs weer nieuwe afleveringen krijgt in de *Janus Verrezen* (1795-1798). De term is wellicht ongelukkig gekozen; misschien moet eerder gesproken worden van zangspel, allegorisch politiek toneel, of nog anders. In ieder geval zijn al die elementen aanwezig. In de eerste aflevering (het 'Eerste Toneel') ontmoeten elkaar een 'Quarré-pruik' die in de eerste regels in een wolk van poeder uit de lucht gevallen komt, en een 'Panache'. De namen voor deze figuren zijn uiteraard symbolisch. De quarré-pruik is de dracht van de oude regenten. De panache is eigenlijk de zwierige veer op een hoofddeksel en verwijst naar het optreden van de patriotten als burger-soldaten. Wij zouden hen kunnen benoemen als 'de pruik' en 'de branie', als aristocraat en democraat. In deze tekst komen aria's voor. Meestal is het een gewone dialoog. Maar wel een dialoog in een uitzonderlijk soepel Nederlands gesteld - iets opvallends in een tijd vol toneeltaal. Dit Nederlands staat dicht bij de gewone spreektaal van de eenentwintigste eeuw. Een verrassing, een prestatie. Het onderwerp van de discussie ligt voor de hand. In de tweede aflevering voegen zich bij genoemden een tweetal 'cocardes'. Dit zijn ook duidelijk patriotten, maar van wat minder allure. Zij representeren waarschijnlijk de onderlaag van de patriotten, de kleine burgers. Hun aria's zien er dan ook plotseling uit als volksliedjes:

> Men werd bij ons het konk'len moê;
> Het Lieve Land liep gansch op stelten:
> Toen ging men naar de Pruiken toe,
> En zeî, loop jijlui voor sint Felten!
> *Ho, ho Jantje van Doorne, Jan van Die*,
> *A prie, a prie, en Kiskedie, parlé Français*,
> *Jan van Doorne Jan van Die*.

Helaas is het weer niet mogelijk verder in te gaan op dit uiterst creatieve politieke stuk, vol absurdistische scènes die heel modern aandoen. Overigens doet het geheel (met de vervolgen in de *Janus Verrezen* erbij genomen) beslist denken aan enscenering, taalgebruik, het parodistische en allegorische in enkele stukken door Kinker, als diens *Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende eeuw* en *De Menschheid in 't Lazarushuis*, rond 1800.

o. Imaginair land.

In rubriek *g* is een grove indeling gemaakt van de nieuwsberichten: mede op grond van de plaats van herkomst van het bericht. Die plaatsen waren soms reëel (Urk), soms symbolisch-reëel (Babel voor Utrecht), soms niet-bestaand maar dan symbolisch 'Nederland' representerend (Pochenstein). Met een wat ander geval hebben wij te maken wanneer een bericht gepresenteerd wordt uit een niet-Europese geografische context en wel uit een land dat niet werkelijk localiseerbaar is. Dat was wél het geval met Madagascar, genoemd in de tweede paragraaf- al waren de inboorlingen daar, met hun gedrag dat dat van de Republiek nabootste, natuurlijk fictief. Maar de nu bedoelde landen zijn *geheel* imaginair. Zij danken hun bestaan slechts aan de wens Nederland een spiegel voor te houden. Er komen hier zeden, gewoonten, denkwijzen voor die de Nederlander aan het denken moeten zetten. *Janus* schept hier (dat gebeurt in de *Janus Verrezen* zelfs veel méér) kleine 'Krinke Kesmes'-verhalen, zij het zonder de gedetailleerde uitwerking die Smeeks aan zijn onbekend Zuidland gaf. Hier vinden wij bijvoorbeeld een bericht uit de 'Patientie-valleijen'. Die zijn ontdekt in de woestenijen van Afrika. De bewoners daarvan scheppen er behagen in zich lang, heel lang te laten slaan en trappen; maar niet eindeloos. We ontvangen informatie uit de Amerikaanse republiek Heptachoria (zoiets als: Zevenpartijenland; vergelijk de Republiek der Zeven Provinciën). Daar doet men iets anders dan bekvechten over de ware beginselen der republikeinse leer. Merkwaardig is het bericht uit 'MARTINIA, *den 1sten* [!] *April*', met een mengeling van Chinese, Maleise en Indische elementen.[48] De lezer wist best dat Martinia nergens lag en dat hij in dit geval niet hoefde te gaan speuren naar zeg Martinique, of het Samoa van Martinet. In de veelgelezen *Onderaardsche Reis van Claas Klim* (1741, door Ludwig Holberg) is Martinia een land gelegen in de holle binnenkant van de aarde. Regering en wetten zitten daar uiterst chaotisch in elkaar; het wordt geregeerd door apen.

p. Pseudo-vertalingen.

Die zijn er in soorten. Allereerst zijn er, wat ik zou willen noemen: de *ossianismen*. De zangen van de oude Schotse bard Ossian (3e eeuw) waren in deze tijd in heel Europa buitengewoon populair. Zijn heldendichten waren vanaf 1760 door de Schot James Mac-

pherson gepubliceerd. Hierbij was hij er niet voor teruggeschrokken een aanzienlijk deel van die zangen zeer vrij te bewerken, of zelfs geheel te verzinnen. De extatische toon van dit eigen Europese erfgoed, gecombineerd met de toenemende belangstelling voor het eigen verleden, de bewondering voor de ongecompliceerde heroïek van de Germaanse of Keltische voorvaderen, de thema's van fatalisme en dood in die zangen (geheel passend bij de in dat tijdvak wat morbide belangstelling voor graven, kerkhoven, nacht, wanhoop en ongeluk) maakten dat de *Ossian* een rage werd. De stijl sloot geheel aan bij die van het sentimentalisme en het poëtisch proza; en natuurlijk bij die van de daarmee samenhangende stijl van de vlammende vaderlandse redevoering vol ingehouden emoties en snikken, waarvan hier eerder al een exempel te beluisteren viel bij de plechtige rede ter ere van de uitrukkende Urkse patriotten. Het sneuvelen voor altaar, huis, familie en vaderland was als het ware in deze stijl geïmpliceerd. Juist de patriotten maakten graag gebruik van dit mengsel van sentimentalisme en ossianisme, waarbij het voor de beoefenaar van de persiflage een grote steun was, dat juist dé grote sentimentalist, Rhijnvis Feith, bekendstond als patriot. Bij het ironiseren van deze stijl wordt de politieke, patriottische idee mee-geïroniseerd, dat het aloude Batavierendom in vrijheidszucht geen duimbreed behoefde te wijken, niet voor de Grieken of de Romeinen, niet voor de Kelten of de Germanen. Van die laatsten hadden zij juist die drang geërfd! In de Janus werd de Ossian-reeks met de volgende fictie opgebouwd:[49]

> OXFORT, *den 1. Maart*. Een der Geleerden, welke thans onzer Universiteit tot luister verstrekken, een man, die, door onvermoeide vlijt, tot in de diepste geheimenissen der oude Rhunische en andere Noordsche Geschriften is doorgedrongen, heeft onlangs een zeldzaam en treffelijk gedenkstuk der denkwijze en dichterlijke schrijfstijl van de oudste bewoneren der Noordelijkste Eilanden van Schotland ontfangen. Dit monument is een gladgepolijste koperen Cylinder, welke op Romona, het grootste der Orkney Islands, diep onder den grond is gevonden, en op welke een zeer lang gedicht gegraveerd is, volgens den uitlegging van dien Taalkenner, van den navolgenden inhoud:
> 'Mijne ure nadert! - huppelende zal ik den Vader der Helden omhelzen, mijne sneeuwwitte lokken zullen om de schouderen van Fingal slingeren in de zalige hoven van Odin! Hand aan hand zal ik, met mijne Volmina, de Pitileensche basalt-rotsen overijlen - Hoort dan Helden! - zonen Oscars, hoort dan, hoe Torwald van zijn beroerd Vaderland zal scheiden! -'

Zelfs in deze beginpassus alleen al wordt met meesterhand de gechargeerde ossianistische stijl *opnieuw* gechargeerd. Vrijwel meteen bekruipt de lezer het haast ondefinieerbare gevoel dat er iets *te veel* is. Hoe eerbiedwaardig is het *sneeuwwit* van die lokken, en hoezeer toch ook een leeg epitheton ornans. Bij nader inzien is het eveneens merkwaardig, dat die lokken van Ossian om de schouderen (!) van Fingal slingeren. Wat minder verknochtheid kan ook wel, voelt de praktische lezer. Vanwaar dat *gehuppel*? Is het nodig, als die rotsen overijld moeten worden, te vermelden dat het *Pitileensche* basalt-rotsen waren? Deze exotische aardrijkskundige aanwijzingen zijn in de Ossian een truc om de lezer tegelijk te betoveren en te overtuigen van de werkelijkheidswaarde van die oude en vreemde wereld. Hetzelfde doet zich voor in de hedendaagse Sword & Fantasy-verhalen, space opera's. Maar de *Janus* slaagt erin dit in zijn tegendeel te doen verkeren. Het wordt een leeg vertoon van *ornatus*. Zelfs het filmische, de geënsceneerde beweging krijgt iets ridicuuls. Het is lastig in verliefde stemming met iemand aan de hand die basaltrotsen te *overijlen*, en ook veel te gevaarlijk voor de tere enkeltjes van Volmina. *Volmina* - dat is een naam van het type dat Feith gebruikte, in zijn verhalende schetsen opgenomen achter zijn *Julia*: Themire, Alpin, Selinde. De lezer voelt de kneep al: die exaltatie van bepaalde Nederlandse schrijvers moet dus óók vals zijn, en dan niet alleen hun fictie maar ook hun politieke, pathetische stellingname. Het gevolg van deze *literaire* persiflage is dus dat de tijdgenoot achterdochtig raakte met betrekking tot auteurs of sprekers die geverseerd waren in Germaanse of Bataafse heroïek, hoe fraai zij ook de daarbij behorende assonantiepatronen hanteerden. Zou iemand die een passage als de volgende bewonderde of imiteerde, wel te vertrouwen zijn als hij zich op zakelijke wijze met een staatsbegroting moest bezighouden?[50]

> Hoort dan, vrijgeboren Helden van Romona! - hoort dan, onsterfelyke Dochteren van Birsa! - hoort, wat u Torwald, by het zinken zijner zonne, van onder de duistere dennen zal toezingen!
> De stormwinden rustte[n], - een donkere nacht omkleedde het woud, - en de valleije was stil, als het verblijf der doodsbeenderen.
> Toen welde een heilige ijver in mij op - gelijk de kokende bron opwelt in het dal der vuur-kolken; - gramschap stroomde in mijne ziele - ontzagchelijk gloeide de kracht der sterken in mij - ontzagchelijk zwaaide mijn vuist de gewijde heirbijl van Tuïsco; - ik kloofde den jongen pijnstam - ik kloofde hem tot aan den wortel.
> De vlammen des altaars verlichtten het woud; - de schimmen ijlden sidderende naar het strand; - de galm der offerzangen rolde tusschen de heuvelen; - hij rolde, gelijk aan eenen donder.
> [...]

> Gelijk deze pijnstam verdeeld is door mijne kracht - zoo verdeele ook uwe kracht de vijanden mijn's Vaderlands!...
> Gelijk deze Vlam de krimpende bladeren verteert, - zoo vertere ook de gloed van uwe toorn de vijanden mijn's Vaderlands!...
> [...]
> O, alle gij machten des Vredes! - gij, die de veld-violieren koestert onder de omgestormde eiken, - gij, die de walvisch verplettert tegen de klippen van Scanda, om de jonge meeuw te voeden in het harte der steenrotsen, - gij, die de dreigende golven bevredigt onder de kielen onzer schepen, - ontfangt mijne offerhanden; - ontfangt de offerhanden des grijzen, die in de vlakte woont.

Waarlijk homerisch spreekt deze voorvader van Germanen en Batavieren. Met Germaanse assonanties en met epische vergelijkingen toont hij de zeggingskracht der Ouden. Maar met permissie - aan dat toornen tegen de vijanden des vaderlands zit taaltechnisch gezien wel een steekje los. Is dat nodig - die complete *walvis* aan een jonge meeuw te *voederen*, die zich bovendien ergens op (zelfs *in*) de *rotsen* blijkt te bevinden? En deze *Tuïsco* of nazaat van Tuïsco (een naam die verdacht veel wegheeft van een veronderstelde stamvader van Tuitschers, Teutschers, Duitsers, dus ook Nederlanders), deze bijlslingerende Germaanse Tarzan - dat lijktwel een behendigheidskunstenaar. Deze krachtpatser is in staat een jonge pijnboom in zijn woede te vellen. Of vellen? Hij *klooft* hem, dus hij velt hem verticaal. Dat is moeilijk. Deze Thor lijkt eerder de voorvader van de tamboer-maître die jonglerend met zijn bâton zijn patriottisch exercitiekorps voorafmarcheert.

Het ziet er naar uit dat het verbale vermogen van onze vroege vechtersbaas te wensen overlaat. Evenzo zijn energie: zijn speech neemt pagina's in beslag. Dus suggereert deze Ossian-parodie, dat de huidige leiders die in vergelijkbaar jargon brallen over oprukken tegen binnen- en buitenlandse vijanden hun bijlen (geweren) niet werkelijk weten te hanteren. Exerceren is nog geen vechten.

Laat u niet verleiden door demagogen en politici, is uiteindelijk de boodschap. Werkelijke vooruitgang moet op andere manier bereikt worden. En zo wordt de nietszeggende speech van Tuïsco toch veelzeggend.

Wat hierboven minder opvalt is de aantijging dat een bepaalde loze vaderlandslievende, amateuristische politiek gestimuleerd wordt door intelligentsia en universiteiten. De Ossian-cylinder werd bestudeerd in *Oxford*, door een *geleerde*. Het is het milieu waar oude talen bestudeerd worden, en waar men de idee heeft dat instituties uit het oude Hellas en Rome, of zelfs uit het oude Germanendom, onmiddellijk naar het heden getransplanteerd dienen te worden. Dat Oxford inderdaad voor Leiden

enz. staat (en universiteiten en intelligentsia speelden rond 1787 inderdaad voor het eerst de rol van revolutionaire voorhoede die nadien zo bekend geworden is) blijkt ook uit andere geciteerde vertalingen.

Hier wordt eveneens gewerkt met een soort 'gevonden-manuscript'-fictie. Zo begint p. 111 een serie, behelzend de vertaling van een nieuwgevonden Romeins fragment, waarin de namen van Brutus, Cassius, Caesar, Cicero duchtig de ronde doen. Uiteraard is de tegenstelling republiek-despotisme aan de orde van de dag. Aardiger is het gevonden perkament met de speech van een onbekend Grieks redenaar; maar de wijze van aan het licht treden vind ik nóg aardiger:[51]

> LEIJDEN, *den* 3den *Meij*. Bij gelegenheid van het, in dit jaarsaisoen hier te lande gewone, schoonmaken, heeft men toevallig, onder eene der boekenkassen van eenen Hoogleeraar in de Oudheidkunde, gevonden het volgend kleen uittreksel eener Oude-Redenvoering van eenen onbekenden Griekschen Redenaar: het was op eene pergamenten rol gecoucheerd, en is door de schoonmaakster van zijn Hooggeleerden op de volgende wijze overgezet.

Ook in Hellas blijkt het tussen Demos en Aristo niet altijd botertje-tot-de-boom geweest te zijn. Het ging er zelfs op herkenbare, vaderlandse wijze aan toe. Moraal: nooit is het heil van politici gekomen.

q. Reisverslag.

Van een soort onpartijdige waarnemer had *Janus* zich voorzien door het herhaald opnemen van een reisverslag. Dit verslag, in de vorm van brieven van Diogenes aan zijn vriend Arestides te Den Haag, beschrijft een reis van Diogenes door verschillende Nederlandse provincies en steden. Ik heb zijn optreden al genoemd in de tweede paragraaf. Diogenes is op zoek naar de sterke man (beter: de wijze man, de volwaardige mens) die Nederland moet redden. Hij ontmoet de vooraanstaande figuren die op dat moment in de belangstelling staan. Ware grootheid vindt hij echter niet in hen.

Deze constructie heeft iets onwaarachtigs. Want onvermijdelijk identificeren wij deze Diogenes met de Diogenes die op de Atheense markt eveneens naar 'mensen' zocht. Maar - die kan hier in 1787 nooit zijn aangetroffen. Beter was het geweest, in de trant van Montesquieu's *Lettres Persanes*, een buitenlander aan zijn thuisbasis te hebben laten rapporteren over de krankzinnigheden der Nederlanders. Diogenes' positie nú is niet overtuigend. Het enige winstpunt is dat *Janus* zelf, en zijn 'objectiviteit', een steuntje in de rug krijgt. Want zijn collega journalist-filosoof blijkt er evenmin erg zeker van te zijn dat er iets moois zal opbloeien uit de Nederlandse stammenkrijg.

r. Dialogen (gesprekken).

Uiteraard heeft het gesprek een functie binnen al eerder genoemde genres: de opera buffa, het dodengesprek, enz. Het komt evenwel ook zelfstandig voor. De deelnemers presenteren dan soms de opinies van de verschillende maatschappelijke groeperingen. Zo is nr. 22 geheel gevuld met een gesprek tussen de Brievenbestelder Cajus Pectinius Pruika, en Hilletje (een huishoudster of dienstmaagd). Een opvallende figuur is 'De Gekke Jacob die te vreden is'.[52] Hij lijkt het Hollandse gezond verstand te vertegenwoordigen. Hij bekijkt alle dolligheden met een mengeling van aantrekkelijke naïviteit en boeren(?)slimheid, weet bij elk voorval wel een gezond Hollands spreekwoord te berde te brengen en laat zich niet in de war brengen. In zekere zin is hij: wijs. Zijn standpunt wordt ook door anderen op prijs gesteld, want men voelt aan hier op iets diepers te stuiten. Zo ontspint zich een lichtelijk absurdistische dialoog tussen deze Jacob en prins Willem v, wanneer de laatste in zijn nood Jacob voor advies ontboden heeft:[53]

> **JACOB**. Zal ik me schoenen ook aan de deur laten staan, mijn Heer Je Hoogheid? want men Petemeu plagt te zeggen: *de stinkende lui zijn de netste*.
> **WILLEM**. Och mijn lieve *Jacob*! ik sta op mijn vertrek, en derhalven zal een vuile voet meer of min ons hier geene ongelegenheid aandoen. Ga zitten, *Jacob*; ik wil, voor mijn einde, nog eens met uw natuurlijk oordeel en gezond verstand, over mijne omstandigheden, raadplegen.
> **JACOB, (den hoed opzettende)**. Wees gedekt, mijn Heer je Hoogheid! want op vogeltjens buiten de kooi is niet te passen, zeit *de gekke Jacob die te vreden is*.
> **WILLEM**. Voor eerst, *Jacob*, is de vraag, drinkje Klare, of Bitter?
> **JACOB**. Klaare verkoelt; Bittere verwarmt: tusschen beiden, mijn Heer je Hoogheid; want de middelmaat is de moeder van de wijsheid. -
> **WILLEM**. Dat is nu weer tot daar aan toe, *Jacob*! maar wat zeg je van de zaken waar in ik mij bevindt? [...]
> **JACOB**. Dat is de vraag: ja, mijn Heer! Daar hebje gelijk aan [...]; 'er zijn twee dingen in de waereld, die Je nog redden kunnen: en anders ben je voor de kat. Primo, de gekheid van de Patriotten; en secundo jou eigen gekheid.
> **WILLEM**. De gekheid van de Patriotten; ja, *Jacob*, dat is altijd het plechtanker geweest: - en de mijne, daar, weetje, heeft het nooit aan gehaperd. - Dat kan ik voor mijne Famille verantwoorden. -
> **JACOB**. Versta me wel, mijn Heer je Hoogheid! die twee goede oogen heeft kan de bril wel missen, zegt *de gekke Jacob die te vreden is*. De gekheid van de Patriotten, versta me wel, ik meen daar niet meê, of ze

> allemaal gekold waren; het scheelt veel! maar directie, en harmonie onder de hoofden, daar heeft het hun altoos aan gehaperd [...]. Was 'er een man, een kaerel als Cats, zoo als 't spreekwoord zeit, onder hen geweest, die zoo wel bekkensnijen, als papier bemorssen, kon, en daar ze staat op maakten... - nou, dat vatje. Maar ik wil dan maar zeggen, dat is een. - Secundo, jou gekheid. - Mijnheer je Hoogheid, ik meen dat ook ten ergste; Je bent zoo gek niet, als je 'er wel uit ziet: want het zijn altemaal geen uilen, die uilenkoppen voeren, zeit *de gekke Jacob die te vreden is*. - Maar, dat is bij mij nog het laatste olijsel in je ziekte: loopt de boel heel en al in het riet, houw Je gek, dan heb je kost voor niet in het Gasthuis; zoo als Jan broêr plagt te zeggen.

Enzovoorts. De dialoog eindigt wanneer Jacob schielijk vertrekt, op het horen van een binnenkomend bericht dat een door de orangisten in Amsterdam verwekt oproer mislukt was. Blijkbaar vond hij het moeilijk vreedzame adviezen te verstrekken aan mensen die tezelfdertijd bezig waren met list en geweld een stadsregering naar hun hand te zetten.

Deze lijst van literaire strategieën is zeker niet volledig. Tot de eigenlijke (sub)genres die gehanteerd worden, behoren niet die bepaalde trucs, die ik wegens hun regelmatig voorkomen, en functionaliteit binnen het geheel van de *Janus* bij deze opsomming toch een plaats gun; te weten

s. De naamgeving.

In het voorgaande zijn al genoeg voorbeelden gegeven van teksten waarin persoonsnamen, geografische namen, allegorische namen met zoveel vernuft ten bate van *Janus*' bedoelingen en standpunten gebruikt zijn, dat duidelijk moet zijn dat zonder al die ‘speaking names’ de literaire verdiensten van het werk niet alleen minder zouden worden, maar ook de politieke boodschap aan ‘symboliciteit’ zou verliezen.

t. Functionele groepstalen.

Eveneens is uit het voorgaande gebleken dat *Janus* wonderwel allerlei taalgebruik weet te hanteren en te integreren. Dat betreft niet alleen oorkondentaal, kantoortaal, redevoeringstaal, de taal van diverse stijlen. Hij kan ook levende volkstaal gebruiken. Hij kan het gewone gesproken Nederlands van de burger weergeven; daarin is hij tamelijk uitzonderlijk. Hij kan moedwillig ‘exotisch buitenlands’ bezigen: als het past vindt men Maleis, Chinees, of iets dat erop lijkt. Uiteraard liggen de gewone klassieke en moderne talen binnen zijn bereik. ‘Mofs’ kent *Janus* ook: in dat platte Duits laat hij zijn huzaar Tonner-Wetter een brief schrijven.[54]

In bijzondere gevallen komt de ‘gotische letter’ (zoals dat type letter, de fractuur, doorgaans genoemd wordt) voor. Die kan ik niet laten afdruk-

ken. Ik citeer daarom niet. Het genoemde gesprek tussen Hilletje, de brievenbesteller en de heer Pruika is geheel in die letter gezet.[55] Ik vermoed dat het gebruik van die letter duidt op taalgebruik van een bepaalde volksklasse. Waarom? Omdat dit gesprek de titel heeft: 'Berichten uit het voorhuis van Janus'. Het voorhuis: daar vertoeft het bedienend personeel, of het is er bezig, en daar bij de stoep kunnen dienstmaagd Hilletje, de postbode en de pruikenmaker (= Pruika) elkaar ontmoeten, en discussiëren op de wijze waarop het volk dat doet, uitgedrukt in gothische letters. Want die klasse las niets, behalve de bijbel, in de kerk of elders, en die was nog steeds in de gothische letter gezet. Die mensen 'spreken' dus ook in gothisch, want iets anders kennen zij niet. Dat wist de lezer van de *Janus* ook wel, en dus prepareerde hij zich op de politieke opvattingen en het soort gesprekstoon die bij dienstvolk en plebs in zwang moesten zijn. Om diezelfde reden, vermoed ik, liet Rijklof Michaël van Goens iets eerder, in 1781, zijn prachtige pamflet en politieke fabel *Zeven dorpen in brand* [...] *of historie van de oliekoeken* in gothische fractuur drukken. Dat pamflet was bestemd voor het orangistische lage volk, dat weinig meer begreep van de groeiende politieke complicaties. Dit boekje was in 'hun' letter. Zo kon in dit opzicht ook *Janus* inspelen op de 'verwachtingshorizon' van zijn eigen meer geletterde publiek: dat verwachtte nu een 'simpelmans'-visie op het maatschappelijke gebeuren.

u.

De hiervoor besproken 'gothische' manoeuvre kan men ook bijschrijven bij een heel andere categorie: die van de *visuele technieken*. Door een visueel verschijnsel, of een verandering in de tot dan toe gebruikte visuele middelen, kan een boodschap aangeboden worden. Hier vertoont *Janus* een duidelijke verwantschap met Sterne die in zijn *Tristram Shandy* visuele grapjes liet drukken, en wel zó dat niet alleen zijn eigen ironie geaccentueerd werd, maar de lezer beter begrip kreeg voor de dubbele bodem van de taal. Ook bij Nederlandse auteurs komt in deze tijd het gebruik van het grafisch-komische voor.[56]

Uiterst simpel en toch heel effectief, juist omdat er helemaal *niets* gebeurt, is de visuele techniek in nr. 11. Men stelle zich voor: de lezer van het blad loopt naar de boekhandel en koopt zijn exemplaar van de nieuwe *Janus*-aflevering. Thuis zet hij zich bij de haard. Op de eerste bladzijde, onder het vignet, vindt hij het begin van de tekst. Hij leest:

AAN HET NEDERLANDSCHE VOLK.

Dit brengt hem of hij wil of niet de vrijwel gelijkluidende titel te binnen van dat beroemde en geruchtmakende pamflet van niet zo lang geleden: *Aan het* Volk *van Nederland* van Joan Derk van der Capellen, uit 1781. Daarin

werd voor het eerst het patriottische beginselprogramma geformuleerd. Kreeg de lezer dus met weer iets patriottisch ultimatiefs, een partijprogramma, een oorlogsoproep of iets in die geest te doen? Hij leest verder:

> *Triumph! Iö Triumph!* De blijde dag is wederom geboren! De dag, daar Nederland met rillende aandoeningen op staroogt! Op nieuw gaat weder de zon der vrijheid *dagen! Willem* leeft! *Willem* is jarig!
> Heden, mijne lezers! heeft *Willem* eindelijk de kies des verstands gekregen! heden huppelt, heden truppelt, heden cabrioolt hij, hoe ook zijn Vaderland moge schreijen! heden bibert hij dubbel, op den algemeenen Boet- en Vastendag van Nederland! Iö, Triumph, Iö! laten wij dan, bij deze gelegenheid, 's Mans verdienstelijke, 's Mans onsterfelijke daden zingen! snuit den neus, Vrienden; haalt den zakdoek voor den dag; en volgt mij in mijne hoogverhevene toonen.

De lezer is geschokt: hij verwachtte iets patriottisch, hij wordt geconfronteerd met een lofzang buiten proporties. Op dat onbenullige staatshoofd! Of is het toch ironisch bedoeld? Dat *bibert* - slaat dat op Willems drankzucht? Hij slaat de tweede bladzij op, en staart. Die pagina is volstrekt blanco. Pagina drie: volstrekt niets op te zien. Hij slaat weer om: pagina vier ziet er zeer tevreden uit, smetteloos wit als zij is. Hij begrijpt ineens: een hymne op Willem, een dithyrambe op Oranje, die is onbestaanbaar. Dat levert alleen leegheid op. Er is niets te zeggen. Hij legt het nummer voor zich neer. Langzaam dringt door dat op de voorpagina de datering staat: ‘Donderdag den 8. Maart’. Dat is de verjaardagsdatum van Willem v...

Tot de quasi-eenvoudige visualia behoort natuurlijk het boven elke aflevering opnieuw afgedrukte vignet. Ik heb al eerder gesteld dat de twee koppen van Janus iets zeggen over het dubbelzinnige karakter van de gebeurtenissen. Alles kan op pessimistische en optimistische wijze bezien worden. Objectiviteit vereist een ‘dubbele’ visie. Uiteraard verwijst de naam *Janus* naar de oude Romeinse god: die van de tijd, en van oorlog en vrede. Symboliek genoeg hier. Qua naam schaart *Janus* zich trouwens bij die reeks tijdschriften uit het begin van de achttiende eeuw waar een godennaam gebruikelijk was: de *Mercurius* onder andere van Doedyns, de *Saturnussen* van Van der Gon, de *Hermessen* van Weyerman, en zoveel andere. Het kan een indicatie zijn dat een type satire, een literair programma tot voorbeeld gestrekt heeft.

Maar misschien geeft die naam nog wel meer aan. Is *Janus* niet ieder van ons? Want Janus, Jan - dat is zo ongeveer dé naam van de Nederlander. Er schuilt een Jansen in elk van ons, in het bezit van gezond verstand. *Common sense* zou moeten winnen, en dat beweert ook *Janus* zelf.

Ik vraag mij zelfs af of *Janus* spelend kan verwijzen naar bepaalde kermisattracties. (Er is later ook een circus Janus Blanus.) In dat geval zou zijn tweekoppigheid bepaald functioneel zijn. Dergelijke mensen werden toen nog op kermissen geëtaleerd. Dan wordt *Janus* een soort gek, een hofnar, die de waarheid mag spreken al is zij onaangenaam. Ik laat deze zaken rusten: het gaat hier niet om praktische zaken uit de *Janus*-entourage. Wel wil ik nog wijzen op de symbolische waarde van de naast de januskop afgedrukte jaartallen: 1747 en 1787 (oorzaak van zéér verwarrende *Janus*-dateringen in bibliotheken). 1747 verwijst natuurlijk naar een eerder revolutiejaar: de eerste democratische troebelen, die Willem IV aan het bewind brachten. Interessanter is de hiermee geschapen afstand tussen twee revolutiejaren: veertig jaar. Dat is, bijbels gezien, altijd de periode van terugtrekking, van moeilijkheden vóór een nieuwe fase begint. Jezus vastte veertig dagen. De joden trokken veertig jaar door de woestijn, vóór Israël te bereiken. De *Janus* schijnt zo ten minste te suggereren, dat de voorgaande veertig jaar een tijd van politieke voorbereiding (woestijn?) waren; en dat er nu een cruciaal jaar in de Nederlandse geschiedenis is aangebroken. Varianten op dit jaartallenspel verschijnen ook in de *Janus Verrezen* (in deel 1: 1787 en 1795) en in de latere navolgers.

Een wat eenvoudiger visueel genoegen verschafte *Janus* althans sommige lezers toen hij zijn belofte ooit een *sleutel* op de *Janus* te geven (op namen, figuren, gebeurtenissen), ten slotte inloste in een extra nummer, volgend op nr. 25 (zodat daarmee als het ware de problemen uit de eerste halve jaargang opgelost waren). Feitelijk is het een grap te vergelijken met het verjaardagsnummer voor Willem v. Want op de eerste pagina wordt die sleutel aangekondigd, de tweede is blank, en de derde biedt een afbeelding van een heuse triviale sleutel, met een satirskop in het handvat. Op de laatste pagina bevindt zich trouwens een soort rebus, die door verschillende onderzoekers is geprobeerd op te lossen, zonder veel resultaat.[57]

Een grafische indicatie hoe de tekst te lezen verschafte *Janus* ook in zijn laatste nummer. Een gedeelte daarvan beslaat het ‘Testament van Janus’, en een door hemzelf (!) opgestelde beschrijving van zijn sterfbed. Die pagina's (241-246) zijn zwart omrand. De koper wist het: hij had een overlijdensbericht in handen.

De overige zaken die in deze categorie vallen - dikwijls minutiae - laat ik verder onbesproken.

Al met al: de *Janus* die zich voordeed als journalist en satiricus was geen beroepsverslaggever voor wie elk nieuws eender was noch iemand die zich alleen maar vrolijk kon maken over de menselijke dwaasheden. Hij

Sleutel op de *Janus* (1787).

was *bekommerd*. Hij was *betrokken* bij zijn eigen samenleving. Misschien veel meer dan de heethoofden van links en rechts. *Janus* was geen conservatief. In zekere zin was hij progressief; maar niet in revolutionaire zin. Hij wenste evolutie. Die evolutie moest men maken, niet afwachten. Hij voelde zich vertegenwoordiger van de échte, gematigde Verlichting. Wat plechtstatig zegt hij, in de eerste zin van het eerste nummer:

> In deze zoo verlichte achttiende eeuw, bij deze zoo verlichte Natie, kan het niet anders, dan ten uiterste aangenaam zijn, dagelijks voor een gering, zeer gering, gedeelte zijner bezittingen, het elk oogenblik verwisselend nieuws [...] te mogen genieten;

waarna hij wat ironisch wordt over de hedendaagse journalisten die zo belangeloos tegenwoordig hun landgenoten ‘verlichten’ willen. *Janus* onderscheidt zo meteen twee soorten Verlichting. Iets verder heet het, in dit met opzet serieus geformuleerde begin:

> dat ik het wagen zal, mijne ledige uuren ten *nutte* en ter *verlichting* van mijne Nederlandsche medeburgeren te besteden.

Verlichting, de ware Verlichting was *Janus*' leidend beginsel. Daar zou hij later in de *Janus Verrezen* uitvoeriger op wijzen. In het eerste nummer van 1795 preludeert hij daar al op (zie hoofdstuk 10, pagina 137). De Verlichting kreeg weer haar kans. Maar haar secondant *Janus* zou nog heel wat te stellen krijgen met diegenen, die de nog wat wankele dame onmiddellijk wilden promoveren tot politiek trapezewerkster.

Titelplaat *Janus Verrezen* dl. I (1795-1796). Ex. A. Hanou.

Belang van *Janus*

Ik heb vastgesteld dat in een tijdschrift als de *Janus* op literaire wijze en op hoog creatief niveau commentaar geleverd wordt op de politieke ontwikkelingen in het vaderland.

Dat zo'n tijdschrift voor de letterkunde van belang is, lijdt geen twijfel. De *Janus* is des te belangrijker omdat hij op- en navolgers had (zie hierna). Zijn literair systeem genereert een genus. Onderdelen of aspecten van zijn systeem komen bij anderen terug. Dit precies aan te tonen, vereist misschien wel een geheel boek. Dat is de reden waarom ik mij hier tot enkele opmerkingen beperk. Het blijkt dat we weer eens te maken hebben met het eeuwige achttiende-eeuwse probleem: dat er een type tekst bestaat, dat verdwenen is van de literaire landkaart. Misschien omdat we hier te maken hebben met een mengeling van literatuur en 'geschiedenis'. Misschien ook, omdat de complexiteit van teksten als de *Janus* te veel barrières opwerpt.

Het behoeft geen betoog dat inhoud, standpunt en werkwijze van de *Janus*, en andere bladen in deze trant, evenzeer de belangstelling zouden moeten hebben van de geschiedwetenschap, de politieke wetenschappen, de sociologie, en nog andere disciplines. Maar de 'geschiedenis' (als ik deze alle onder één noemer mag brengen) houdt zich nooit bezig met *Janus* en consorten. Is hier het 'literaire' een bezwaar? De *Janus* laat zich nu eenmaal niet lezen als een partijblad of een partijprogramma. Hier vindt men geen ongenuanceerde ondersteuning van een bepaalde groep, al worden extremen of ridiculiteiten ongenadig aangewezen en afgestraft. Maar juist deze grotere complexiteit, dit meer objectieve, dit meer twijfelende is misschien van groter waarde voor de historicus. Hier kan hij zien hoe een groep Nederlanders zijn zelfstandig oordeelsvermogen behield; sommige politieke ontwikkelingen ondersteunde, andere afwees. Door die steun of afwijzing is de voortgang van de Nederlandse politieke ontwikkelingen uiteindelijk bepaald. Als ik even mag afzien van het probleem van de Franse invloed, dan is duidelijk dat hier de *gematigde* Verlichting won. Cultuurgeschiedenis, receptiegeschiedenis, welke takken van geschiedenis ook, hebben het nodig te luisteren naar de stem van *Janus*. Het is een literaire stem. Maar als men die niet wil horen, dan gebruikt men voor het historische onderzoek een verkeerde stemvork. Het is onjuist, zoals vrijwel altijd gebeurt, alleen te letten op duidelijke 'partij'-bladen: de pauk van de *Post van den Neder-Rhijn*, de schreeuwerige trompet van de *Politieke Kruyer*. Trouwens, die *Kruyer* en de *Janus* gaan meermalen met elkaar in discussie. Het is niet zo dat de *Janus* een eenzame solo speelt. Een enkele blik leert dat hij ook reageert op politieke bladen als de *Politieke Snapster*, de *Haagsche Corres-*

pondent, de *Batavier* (die zelf ook de *Janus* erkennen als van belang). De lijst is hier verre van volledig. *Janus* verdient erkenning als deelnemer aan de *directe* politieke discussie.

Maar, zoals ik al zei, *Janus* verdient de belangstelling van letterkundige en historicus nog meer, omdat zijn stijl, toon en aanpak terugkomen. Hijzelf is zeer nadrukkelijk aanwezig in de drie (!) jaar lang verschijnende *Janus Verrezen* (1795-1798; dus tijdens de hoogtijdagen van de vormgeving van de nieuwe Nederlandse Staat) en in de *Ismaël* (1788-1789).[58] Invloed is herkenbaar in de eveneens met oudtestamentische namen verschenen *Arke Noachs* (1799-1800) en *Sem, Cham en Japhet* (1800). De lezer zal begrijpen dat de *Janus* indruk op Nederland gemaakt heeft, wanneer hij hoort van het bestaan hebben van bladen met titels als *De Janus Janus-Zoon* (1800-1802), *Den Ouden Echten Janus* (1802), *De Heer Janus Janus-Zoon* (1801-1802) *Janus* (1802)[59] en nog meer. Die *Janus* met *Heer* in de titel heeft weer samenhang met allerlei andere bladen met *Heer* in de titel, zoals de *Heer Politieke Blixem* (1802), welk tijdschrift op zijn beurt verwantschap heeft met andere *Blixems*, en zo vertakt deze zaak zich steeds verder: een nogal duizeligmakende affaire. Al die zijstraten hebben weer dwarsstraten. Aan veel van die bladen was de patriottische auteur Bernardus Bosch debet, die niet zozeer het standpunt, wel de effectieve stijlmiddelen van grootvader *Janus* benutte.[60] De lijst is ook hier niet volledig. Zou een tijdschrift als *Heraclyt en Democryt* (1796-1798) ook niet onder de indruk geweest zijn van de tweekoppige *Janus*? Kortom, we hebben hier te maken met een uitgebreide familie van *Janus* en bladen met andere namen, neefjes en nichtjes die *Janus*genen hebben. Een groep met aparte stijlkenmerken. Een aparte bloedgroep.

Voor historici, en waarschijnlijk eveneens voor letterkundigen, heeft het vermoedelijk veel zin om eens de politiek-literaire bladen gedurende de periode 1780-1801 te bezien op inhoud, vorm en doelgroep. Er lijken aparte 'bloedgroepen' te bestaan, waarbij elke groep zijn eigen karakteristieke vormelementen heeft; bijvoorbeeld al die bladen die bedoeld zijn als propaganda voor plattelanders en boeren. Neem de bladen met volksgesprekken, als *Dieuwertje en Grietje, Teun en Krelis, Mary en Neeltje*[61] en misschien vele andere meer. Sommige van dit type bestaan al in de eerste helft van de achttiende eeuw, maar hebben in onze besproken periode altijd een politieke inhoud. Neem de *Jani*-groep. Neem de echte 'partij-bladen'. Neem de bladen die een emblematische politieke prent hebben, met bijschrift en verder niets (bijvoorbeeld een reeks duivels, waaronder een 'Oliekoek-duivel': reminiscentie aan Van Goens). Neem de aparte babbelbladen van politieke aard, die zelfs in hun titels een verwantschap vertonen: de *Politieke Praatmoers, Praatvaars* en dergelijke meer. Er zijn bladen die de vorm hebben van een kijkdoos-met-com-

mentaar (kermisvoorstelling, rarekiek) zoals de *Lanterne magique* van Kees Vermynen. Deze laatste bladen bieden geen discussie. Zij zijn propaganda voor het lagere volk. Alles bijeen is het een rijk geheel. Hier krijgt de veelheid van politieke meningen vorm en gestalte.

Juist historici lijken er zich niet van bewust, welke mogelijkheden hier aanwezig zijn. Er is een besef dat er in de achttiende eeuw iets bestaat als 'spectators' (voor hen ongeveer hetzelfde als 'bladen'?) en aarzelend geven zij soms te kennen dat er 'politieke bladen' zijn, waarin deels de 'principes' van spectators overgenomen worden.

Dit laatste is waar. Maar het is een te grove waarheid. Die spectator-vergelijkingen zijn tamelijk zinloos. Er ís natuurlijk een 'bloedgroep' van politieke spectators. Maar de *Janus* heeft daar niet zoveel mee te maken. Die heeft méér verwantschap met een type blad dat al vóór de spectators bestond. Een blad als de *Lanterne magique* lijkt in het geheel niet op een spectator. De *Post van den Neder-Rhijn* een beetje.

Misschien ontbreekt het ons, letterkundigen en historici, gewoon aan belangstelling voor een fenomeen dat ons ten enenmale zou behoren te interesseren: de geschiedenis van de periodieke pers in al zijn veelvormigheid, de hele eeuw door. Dat toch is het culturele medium, waarmee Nederland misschien meer nog dan met boeken in aanraking kwam. Hier zijn de populaire en onpopulaire ideeën van de gehele periode in terug te vinden.

De rijkdom alleen al van de *Janus*, inhoudelijk en literair, is een indicatie van wat een dergelijk onderzoek zou kunnen opleveren. Janus is ook de god van de poorten en de deuren.

Eindnoten:

† Eerder verschenen in *Spektator* 19 (1990), 35-72.

1 Het is niet mijn bedoeling hier uitvoerig in te gaan op de praktische zaken behorend bij het verschijnen van de *Janus* als blad, of op het oplossen van de vraag wie de auteur van de *Janus* is: dit vergt een geheel opstel. Enige gegevens en meningen over het auteurschap vindt men bij Hanou (1991). Wat het auteurschap aangaat wil ik mij beperken tot de volgende opmerking over de twee hoofdkandidaten, Johannes Kinker en Petrus de Wacker van Zon.
Voor mij staat vast dat het auteurschap of hoofdredacteurschap van *Janus* en *Janus Verrezen* (1795-98) niet van elkaar losgekoppeld mogen worden (ook de JV veronderstelt dat: bijv. dl. II p. 1, 10, 26). Afgezien van de blote mededeling van het feit dat Kinker de auteur is of de hoofdredacteur, door Van Hall (1850), 27, 74) en anderen, wordt zulks ook bevestigd door de afrekening voor *tientallen* kennelijk bij elkaar horende manuscripten over de jaren 1795-98 (kennelijk de nummers van de JV) door Kinkers uitgever Jan ten Brink (Archief Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, UBA). Wat De Wacker van Zon aangaat: deze adverteerde bij het verschijnen van *Janus Verrezen* met het volgende in de *Haarlemsche Courant* van 7 april 1795: 'Daar het den Ondergeteekenden dikwils voorgekomen is, dat men hem vry algemeen een der Schryvers hield te zyn van het reeds voor de Omwenteling in 't Jaar 1787 geëxpireerde Weekblad J A N U S : en hy thans in de Couranten aangekondigt ziet, dat het met den 6 April een Weekelyks Geschrift, met even gelyke naam aan 't hoofd het ligt staat te zien, vind hy 't van zyn pligt, als, nog de Auteurs, nog het voorwerp, nog de bedoeling van hetzelve, kennende, op zyn woord van Eer te betuigen, dat hy aan deezen J A N U S geen de

minste deel nog meedewerking heeft: en doet hy zulks te gereeder, wyl hy uit de styl der Advertentie vermoedende, dat een der schranderste vernuften en der beste pennen van ons Gemeenebest zich thans met dien taak ontleedigende is, men het hem niet euvel opneemen kan eene eer, die hy weet hem niet toetekomen, opentlyk van de hand te wyzen. *Den Bramel by Zutphen, den 3 April*, 1795. PETRUS DE WACKER VAN ZON.'
Deze ontkenning betekent echter zeker niet, dat De Wacker nooit meegewerkt zal hebben. Pieter van Wissing bereidt een proefschrift voor over de *Janus*, waarin De Wacker van Zon als auteur van de *Janus* de volle aandacht zal krijgen.

2 In dit artikel gebruik ik deze aanduiding in de huidige betekenis, dus niet in de zin van de achttiende eeuw. Journalist heette toen: de schrijver van een *Journaal*, dat wil zeggen een meer wetenschappelijk georiënteerd week- of maandblad. De auteur van de *Janus* heeft in de geciteerde passage eveneens het oog op de 'moderne' schrijvers van dag- of weekbladjournalistiek.

3 Die vroege categorie bladen is *als* categorie nooit goed onderzocht. Men kan van hun inhoud en aanpak echter een goede indruk krijgen, via lectuur van een boek over hun Engelse pendanten: Richmond P. Bond (1977). Zie ook Hanou (1981).

4 Belangrijke namen: H. Doedijns, Jacob Campo Weyerman, H. van den Burg.

5 Over hem: Thomas Matthey (1980).

6 Zie over hem de publicaties in *Spektator* 2 (1973/74), 62-81 en 535-548; *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw* nr. 18 (jan. 1973), 21-43 en nr. 21 (sept. 1973), 15-38; en *MedJCW* 8 (1985) nr. I, 17-23.

7 Zie bijv. Bouricius (1929).

8 Vgl. Kloek (1985), 198.

9 Zie Capellen (1987).

10 Zie bijv. Zwitser (1987), 27-51.

11 *Janus*, p. 10 (15 jan. 1787).

12 *Janus*, p. 26-28 (12 febr. 1787).

13 Een satire van Stijl, *De Torenbouw van het Vlek Brikkekiks in het landschap Batrachia*, en een reisverhaal van Schasz, *Reize door het Aapenland*, zijn uitgegeven in de reeks KLP (nrs. 211 en 194). Een als losse druk verschenen satire door Kinker: *Het land der blinden* (1794). De laatste wordt besproken in Hanou (1988), I, 229-234.

14 Zie hierover Angenent (1987).

15 Woerden krijgt relatief een hoge koers. Dit moet de lezer zó geïnterpreteerd hebben: in Woerden moet er iets bijzonders aan de hand zijn. Terecht. In Woerden had zich de centrale militaire staf van de patriotten gevestigd. Vandaar werd de verdediging tegen de troepen van de prins georganiseerd.

16 Nomsz werd namelijk wel betiteld als 'de Nederlandse Voltaire'; zie Matthey (1980), 1.

17 Hun bladen verschenen meest te Amsterdam, of werden nét buiten de A'damse gemeentegrens gedrukt (bv. in de Watergraafsmeer, of te Buiksloot) om bestuurlijk ingrijpen te voorkomen. Die bladen veranderen ook nogal eens van naam.

18 Vgl. *Janus Verrezen* dl. II, p. 32.

19 P. 68.

20 Vgl. Reijers (1942).

21 P. 23.

22 Die term wordt ook in de *Janus* zelfwel gebruikt (p. 8). Zijn 'Bekendmakingen' kunnen al dan niet onder de kop 'Advertissementen' voorkomen.

23 P. 55. ik wijs erop dat dit scheldwoordenboek is opgesteld door een *stillen in den lande*, een *zachtmoedig* mens: bijbelse termen voor een rechtvaardige die geen gerucht maakt!

24 Wel kon *Janus* ook in boekadvertenties behoorlijk 'personeel' worden. Zo adverteert hij op p. 133-134 dat de orangistische uitgever Gosse een negendelige biografie van pater de Molina zou uitgeven. Molina was een jezuïet, terwijl volgens de inhoudsopgave van die delen uit het leven van Molina = Gosse, woordbreuk, echtelijke ontrouw, landverraad, desertie, corruptie en carrièrisme behandeld zouden worden.

25 Door Kinker in een gelijknamige *Eigenbaat* geparodieerd.

26 Zie bijvoorbeeld de in het Frans gestelde aankondigingen, p. 49, 107.

27 P. 107.

28 P. 75.

29 P. 122 (nr. 7 mei 1787).

30 Vgl. Vriesema (1986). De daar voorkomende bibliografie van dergelijke catalogi is beslist voor uitbreiding vatbaar.

31 P. 23-24.
32 Die prent is op dit moment buiten mijn bereik, zodat ik de bron niet kan opgeven.
33 Bijv. p. 178.
34 P. 205-206.
35 De bij deze asterisk behorende noot in de *Janus* is haast een genre op zichzelf, als persiflage op een bepaald soort geleerde annotatietechniek. Hij luidt: '*Een zes - en - dertig ponders Comparitie is een Comparitie, of Besoigne, die 12 uuren vol uit duurt*; - ieder uur schiet 3 ponden ijzers: - het is eene allegorique manier van spreeken. - Men bedient er zich ook van in deliberatiën, &c. Vid. DU CANGE *Gloss. Med; Aevi, Art*: zes - en - dertig Ponders.'
36 Zie p. 147-148.
37 P. 90.
38 P. 91.
39 Zie bijv. p. 29-31.
40 Zie bijv. p. 5-7.
41 P. 55. Aangezien de pater een jezuïet is (vgl. nt. 25) wordt de prins hier dus verweten dat hij in staatkundig opzicht een machiavellist is.
42 P. 65.
43 P. 73-74.
44 Zir speling op de patriottische anti-pruikhouding.
45 P. 78 e.v.
46 P. 35.
47 Zie hierover Hanou (1985).
48 P. 103-108.
49 P. 51 (dit is de *tweede* p. 51) in nr. 12.
50 P. 86.
51 P. 125.
52 Zijn eerste optreden: p. 109.
53 De scène: p. 157-159.
54 P. 147-148.
55 P. 137-140.
56 Zie hiervoor Jongejan (1932) en Buisman-de Savornin Lohman (1939).
57 Het geheel op te lossen lijkt ook niet mogelijk. Er ligt aan het grootste deel van de tekst geen echt systeem ten grondslag. Zie ook G. van Rijn, 'De sleutel van Janus', in: *Rotterdamsche Librye*, okt. 1891.
58 Er bestaat van dit blad misschien ook een imitatie, onder dezelfde naam verschenen.
59 Zie hierover Sautijn Kluit (1867).
60 Grappig is de opmerking van de historicus S.B.J. Zilverberg in 1983, in zijn lemma over Bernard Bosch in het *Biografische Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme* (II, 86), dat Bosch van 1800 tot 1802 'vervolgen bezorgde op het in de periode 1747-1787 [!] verschenen anti-orangistische blaadje [!] *Janus*'.
61 Die bladen dragen soms 'omgekeerde' namen, als Grietje en Dieuwertje. Dit hangt samen met de dag waarop zij verschijnen; of wie bezoek gaf dan wel ontving. Op het gevaar van de door Van Sas en anderen gemaakte 'spectator'-observaties wijst ook Wessels (1988).